

Privilegierade musikanter professionsstrategier under 1600- och 1700-talet

Af Greger Andersson

Tillkomsten av privilegiet att ensam, utan inblandning av andra, få uppvakta stadens borgerskap med musik kan i någon mening ses som det sista steget i en flerhundraårig process som ledde bort från den medeltida kringvandrande spelmannens osäkra tillvaro fram till etablerandet av ett fast och självständigt stadsmusikantämbete. Viktiga etapper i denna process, som inleddes redan under medeltiden, hade varit fast lön från staden (*salarium fixum*), särskild ämbetsdräkt och rätten att få bära stadens vapen.¹ Med 1500-talets ingång blev det allt vanligare att stadsmusikanterna får ovannämnda *privilegium exclusivum*, som ofta uttrycktes i ordalydelser som denna:

„Item skulle her udj Staden den helle aar igennem ingenn ander spill eller Spiilmend stedes och lege udenn alenniste wij eller weris drenge“²

Under de följande århundradena - 1600- och 1700-talet - blev de privilegierade stadsmusikanterna legio i städerna runt Östersjön.³

Med privilegiet följde en skrämmässig organisation, där stadsmusikanten, som ofta benämndes mästare, till sin hjälp hade gesäller och lärlingar. Ett skråtänkande kom därför i hög grad att prägla stadsmusikantyrket under dessa århundraden både i fråga om rekrytering, utbildning och musikutövning. De som inte hade den rätta utbildningen eller vunnit acceptans som musiker kallades för bönhasar, fuskare, bierfilare m.m.

Icke desto mindre lärde sig andra människor på olika sätt - privat eller t.ex. vid skolor och universitet - att traktera instrument. Därmed blev de presumtiva konkurrenter till stadsmusikanterna när det gällde att spela vid bröllop och andra kalas.⁴ Härtill kom andra musikergrupper, t.ex. mer eller mindre stationära militärmusiker, som gjorde intrång på stadsmusikanternas yrkesområde. Mot alla sådana övertramp av obehöriga förde stadsmusikanterna en ständig kamp, kanske först och främst för att rädda sitt levebröd, men också för att avgränsa och bibehålla sin yrkesstatus. Inte minst på rättslig väg, helt enkelt genom att s.k. fuskare ställdes inför domstol, försökte stadsmusikanterna värna sina rättigheter. Frågan är om inte denna yrkesgrupp var den av alla som oftast gick till domstol därför att andra obehöriga föll dem i näringen.

Stadsmusikanterna var emellertid inte den enda privilegierade musiker kategorin. Or-

ganister - både i stad och på landsbygd - kunde få samma slags privilegier. I Sydsverige - Skånelandskapen - tillkom under särskilt 1700-talet privilegierade allmogespelmän och godsspelmän, som har sina motsvarigheter i t.ex. både Danmark och Nordtyskland.⁵ Militärmusiker fick ofta ensamrätten till att spela vid gästabad hos officerare och annat militärt manskap. Och i detta sammanhang skall naturligtvis inte de internationellt giltiga kejserliga trumpetarprivilegierna glömmas bort.⁶

Förutom att alla grupper av privilegierade musikanter skulle bevaka sina rättigheter mot s.k. fuskare (sådana som vi numera brukar kalla amatörer) måste de också bevaka sina rättigheter sinsemellan. Så skulle t.ex. ståndspersoner i en landsbygdssocken uppvakts av stadsmusikanter, medan allmogen i samma socken skulle engagera härads-spelmannen. Härtill tillkom ytterligare en faktor, nämligen allmänhetens preferenser i valet av musiker. Att man många gånger - med risk att straffas - valde s.k. fuskare och bönhasar framför de privilegierade musikanterna är välbelagt. Skälen härför var väl oftast att de förra var villigare att spela mot en lägre ersättning, men även kvalitativa aspekter kan ha varit gällande. Icke desto mindre får man anta att stora delar av dem som var hänvisade till att engagera blott privilegierade musikanter gärna skulle ha sett att privilegiesystemet försvann, och att de därmed fick välja de musiker de ville. För samtliga grupper av privilegierade musiker gällde det, förutom att på olika sätt värna sina egna revir, också att stå vakt om privilegiesystemet som sådant.

Privilegesystemet kan med fog sägas vara en av de systembetingande faktorer som präglar musiksamhället i Nordeuropa, eller om man så vill Östersjöområdet, under särskilt 1600- och 1700-talet.

Med hänsyn till det ovan sagda måste 1600- och 1700-talets musikeryrke definieras på annat sätt än våra dagars. Den tidens musikeryrke kan sägas ha följande karaktistika:

- * yrket hade en sluten skråmässig utbildning, som byggde på mästär-lärling-förhållandet, och som sträckte sig över flera års tid,⁷
- * det utövades inom ramen för en särskild befattning eller tjänst, eller ett förordnande.
- * yrkesutövningen var sanktionerad av samhället genom bl.a. privilegieutfästelserna,
- * samhällsmedborgarna var hänvisade till att anlita dessa musikanter då musik erfordrades; det uppstod ett slags klientförhållande.

För att bibehålla sin ställning och sina förmåner gentemot det tryck som utövades dels av fuskare, dels av andra privilegierade musikergrupper, dels åter av allmänheten, är det självklart att de privilegierade musikergrupperna vidtog vissa mått och steg. Empiriska data saknas inte. Mest välbelagt är hur musikerna genom stämningar vid domstol åberopade sina privilegier och rättigheter. Men fanns det även andra sätt att värna om musikeryrket, och hur skall man tolka de empiriska data som faktiskt föreligger i källorna?

I syfte att frilägga och interpretera vissa handlingsmönster och strävanden inom den privilegierade musikerkåren, kommer här som en metodologisk utgångspunkt närmast ett slags socialpsykologiskt perspektiv att anläggas. I den inom särskilt sociologin bedrivna professionaliseringsforskningen talar man om särskilda *professionsstrategier* hos olika

grupper och individer när det gäller att värna yrkets identitet och kunskaper för att behålla kontrollen över yrkesutövningen.⁸

En välkänd sådan strategi är *stängningsstrategin*, dvs. man försöker uppnå ett slags monopolsituation och därmed utesluta andra från sitt yrkesområde. Omedelbart inses i fråga om stadsmusikantsysslan att den s.k. stängningsstrategin är helt central i kraft av stadsmusikanternas monopolställning, som ju explicit innebar en uteslutning av andra musikergrupper. I stort sett varje framställning om stadsmusikanter anför dylika händelser som oftast blev avgjorda inför domstol. Mindre penetrerad är emellertid en variant av stängningsstrategin som innebär att man försöker vidga ett redan vunnet monopol, med hänsyn så väl till yrkesuppgifterna som till det geografiska området, på bekostnad av andra musikergrupper. Låt oss kalla det för en *utvidgningsstrategi*. Genom att undersöka om och hur privilegierade musikanter använde denna strategi, räknar jag med att kunna nyansera och berika stängningsstrategin.

Mindre bekant är den s.k. *alliansstrategin*, som innebär att en yrkesgrupp under en kortare period kan ingå i en allians eller ett samarbete till dess att den vunnit kraft att inhägnat ett eget revir.⁹ Alliansstrategin kan också sägas vara ett sätt att reducera konflikter och att mobilisera resurser.

Huvudproblemet i föreliggande framställning är att utröna om det förutom ovan nämnda privilegiebetingade konkurrensbegränsning också fanns en samverkan och ett samarbete mellan olika musikergrupper. Kunde det hända att man tillämpade ett slags alliansstrategier? Vad var i så fall grunden för och syftet med en sådan samverkan, och vad innebar den för privilegiesystemets utformning? Kan man generellt betrakta dessa handlingsmönster - såväl uteslutning som samverkan - som uttryck för särskilda och medvetna professionsstrategier?

För att undersöka om det fanns ett sådant medvetet strategitänkande som skisserats ovan, samt för att frilägga och tydliggöra detta, har jag valt att penetrera stadsmusikanternas relationer till häradsspelmän, organister och militärmusiker i Skåne främst under 1700-talet. Strategierna kommer att prövas enligt följande uppläggning:

- 1) *uteslutning och utvidgning*; relationen stadsmusikant-häradsspelman
- 2) *alliansstrategin*; relationen stadsmusikant-organist och stadsmusikant-militärmusiker.

Syftet med denna schematiska uppläggning är att så långt som möjligt åskådliggöra de olika strategierna. Det betyder således inte att man enbart tillämpade en strategi åt gången mot en särskild grupp, utan de kunde tillämpas samtidigt i olika kombinationer.

Utgångspunkten är stadsmusikanten och dennes yrkessituation. Men även andra typer av privilegierade musiker torde ha tillämpat samma typer av strategier. Denna framställning bygger, som redan nämnts, på förhållandena i Skåne, men det sagda torde principiellt äga relevans för musikeryrket även utanför Skånes gränser.¹⁰

I. STADSMUSIKANTER OCH HÄRADSSPELMÄN

Stadsmusikanterna i Skåneland fick i och med 1600-talet särskilda privilegier på landsbygden, som de sedan hade till långt in på 1700-talet.¹¹ Deras privilegier kan översiktligt beskrivas på följande sätt:

Privilegierna utfärdades av guvernör/landshövding, ibland efter särskild rekommendation från stadens magistrat. Privilegierna krävde inte någon pekuniär motprestation från musikanternas sida i form av gärningsören eller dylikt. Tvärtom ansågs de självklart tillhöra stadsmusikantbefattningen. Geografiskt omfattade privilegierna flera härader, som ofta sammanföll med den gamla danska länsindelningen. Privilegierna begränsades på vissa håll under 1700-talet till att omfatta enbart musicerande hos ståndspersoner på landsbygden. Jag väljer här att operationellt benämna denna typ av privilegier för *länsprivilegier*.

Skälet till att länsprivilegierna på sina håll begränsades till ståndspersoner var att allmogen i allt högre grad ville förordna sina egna spelmän, huvudsakligen rekryterade från dess egna led. Denna utveckling kan antagligen till stora delar förklaras med den ökande graden av självbestämmanderätt som allmogen åtnjöt med frihetstidens (ca 1720-1772) ingång. Nu inleddes också ett ökat välstånd som antagligen innebar ökad efterfrågan på musik och möjligheter för fler musikanter att livnära sig som spelmän. De spelmän som allmogen utsåg benämndes härads- eller sockenspelmän. Deras privilegier skilde sig från stadsmusikanternas på följande punkter:

Privilegiet på musicerande gällde inom ett enda härad (antingen hela eller enbart vissa socknar) och kunde sökas av var och en som ansåg sig kunna sköta sysslan; någon utbildning i formellt avseende krävdes vanligtvis inte. I regel utsågs spelmannen på förslag från socknarnas förtroendemän. Distriktets kronobefallningsman utfärdade ett interimistiskt gärningsbrev som sedan konfirmerades av landshövdingen. Som motprestation skulle häradsspelmannen betala s.k. gärningsören till kronan. Rent organisatoriskt är häradsspelmännen jämförbara med de s.k. sockenhantverkarna. De förra benämns i källorna även sockenspelmän. Denna typ av privilegier benämner jag här *häradsprivilegier* (jfr. *länsprivilegier* ovan).

Mot mitten av 1750-talet tycks de två musiksystemen - stadsmusikanter och häradsspelmän - funnit sin jämvikt. Stadsmusikanterna accepterade till fullo häradsspelmannens verksamhet, om blott de fick behålla sin ensamrätt att spela för mer burget folk.¹² Tiden fram till dess kan däremot mycket väl sägas vara ett slags brytningstid, där gränsen mellan stadsmusikanter och häradsspelmän inte är helt klar. Under denna period ges också exempel på hur allmogen och stadsmusikanterna resonerade om på vilket sätt musikverksamheten skulle organiseras. Stadsmusikanterna försökte på sina håll även att bli häradsspelmän. Man försökte med andra ord få allmogen att acceptera dem som sina spelmän. Detta framgår tydligast på de platser där det inte av tradition fanns länsprivilegier. Genom allmogens frihet att förordna sina egna spelmän såg stadsmusikanterna här en chans att få verka även på landsbygden. Särskilt tydlig blev denna utveckling i städerna Kristianstad och Lund. Skälen härtill är flera:

I *Kristianstad* beviljades inte stadsmusikanterna - trots flera ansökningar - något länsprivilegium förrän 1735, och då i en modifierad form. Här fanns således inte någon obruten praxis från 1600-talet att falla tillbaka på.

I *Lund* hade stadsmusikanten Magnus Keddell i slutet av 1600-talet visserligen fått samma typ av privilegier som stadsmusikanterna i Malmö, men efter dennes död 1694 förordnades inte någon stadsmusikant förrän 1735. Då gällde andra förutsättningar för privilegiernas utfästade.

Rent generellt tycks det ha varit så att på de orter där stadsmusikanterna av hävd inte haft länsprivilegier sedan 1600-talet, där beviljades inga nya under frihetstiden. Men nu såg stadsmusikanterna antagligen en chans i de nya häradsprivilegierna.

Staden Kristianstad med omgivande landsbygd

Stadsmusikanterna i Kristianstad tycks egendomligt nog aldrig ha fått privilegier som entydigt är av den äldre typen. Ansökan om sådana inlämnades såväl 1701 som 1720, men synbarligen utan resultat.¹³ De inlämnades som traditionellt var enbart till landshövdingen för dennes avgörande. Ansökan år 1720 ger i ett nötskal stadsmusikanternas bevekelsegrunder för att söka få landsbygdsprivilegium, varför jag väljer att återge ett längre avsnitt ur denna:¹⁴

„[...] den ädle och låfl. Magistraten nogsamt kunnig den löhn, Stadsmusicanterne häri Staden äro försedde med, hwilcken till vårt underhåld ringa kan förslå, dess utan i denna medellösa tiden innan Staden mycket litet extra är att förtiena, och hwad understundom utom staden kunna förefalla, borttages af en dehl Kläckare, ryttare ock andra böönhase å landet, hwilka dock utom sådant weta sin wissa inkomst, så att wij, som ingen annan näring bruka, ganska knapt måst lefwa ock oss noga omsee, att wij oss ärligen nära kunna; Och som elljest mest wed alla Städer practicabelt är, att en wiss district för musicanten är privilegerat, innan hwilken ingen annan än de wed brölloper och andre lustige Samqwämer få tillstånd med musique upwachta, hwarigenom den afsaknad, som de af sin ringa löhn åthniutande hafwa, någorlunda blir ärsatt af den förtienst, de af slika på landet omkring förfallande upwachtningar inhämta kunna. En lika förmåhn skulle af oss ej en ringa understöd wara i vår näring där den ädle och låfl. Magistraten med sin högtgällande föreskrift gunstigt behagade hos höglåfl. Kongl= Landzhöfdinga ämbetet för oss intercedera, samt nådig resolution utwärka att ingen annan än wij [...] wed answar och plikt tillgiörande få understå sig i detta Landzhöfdinga dömme eller åthminstone på några mihl omkring Staden i lähnet med Spehl upwachta [...] och wij dermedst kunne hafwa tillfälle med en till detta wärk qualificerad person oss till hielp att försee, då en complet och behagelig musique både i Staden och districtet allas åstundan till wählbehageligt nöje kunna wed påfordran anställas [...]

Hans Rasch Olaus Kijhlberg Carl Abraham Meijer“

Denna ansökan är inlämnad nära nog omedelbart efter den nya länsindelningen 1719.

Geografiskt avser den hela länet, men man kunde också tänka sig ett mindre område inom några mils omkrets runt staden. Musikernas argumentering följer huvudsakligen två linjer: dels den allmänna fattigdomen (efter Karl XII-krigen), dels att klockare, ryttare och andra bönhasar tog brödet ur munnen på dem.

Ärendet tycks emellertid inte ha kommit längre än till denna ansökan hos magistraten om en rekommendation till landshövdingen. Källorna tiger i fortsättningen helt. Sannolikt har landshövdingen - förmodligen därför att det inte fanns en lokal praxis att falla tillbaka på - ej velat tillstyrka sådana privilegier.¹⁵ Eftersom stadsmusikantprivilegierna beviljades enligt oskrivna rättskällor - bl.a. sedvanerätten - kan man inte bortse från landshövdingens personliga inställning och uppfattning i frågan; landshövdingen hade ett slags dubbelroll i förvaltningen i det att han var den lokala administrationens högsta beslutande myndighet samtidigt som han var centralregeringens regionale företrädare.¹⁶ Ett starkt stöd för att några privilegier vid dessa tidpunkter aldrig blev beviljade utgör stadsmusikanten Olof Kilbergs förnyade ansökan 1735.¹⁷ I denna hänvisar han inte till tidigare erhållna privilegier, vilket hade varit det naturliga och vilket dessutom var brukligt på andra håll. Däremot framhåller han att stadsmusikanten i Ystad hade motsvarande privilegier.

Varför väljer Olof Kilberg att förnya sin ansökan nu femton år senare? Vilka förändringar hade inträffat som förmodligen ingett Kilberg ett visst hopp om att nu få privilegier? Olof Kilberg hemställer hos landshövdingen om privilegium i fyra härader runt staden: Villands, Gärds, Östra och Västra Göinge härader; den geografiska utsträckningen omfattade flera härader (det gamla Kristianstads län) som ju var karakteristiskt för de länsprivilegierna. Nu erbjöd han sig också att betala en viss årlig avgift till kronan (10 dl smt). Detta var något nytt. Denna summa benämns inte uttryckligen gärningsören, men var i praktiken ett slags sådana. Givetvis måste Kilberg vid det här laget ha känt till att landsbygdsbefolkningen nu hade börjat tillsätta häradsspelmän enligt samma mönster som gällde för härads- och sockenhantverkare, mot att dessa betalade s.k. gärningsören till kronan.¹⁸ Han vänder sig dessutom själv till de berörda häradstingen, vilket tidigare heller inte förekommit från stadsmusikanthåll, och förklarar sin belägenhet och sina avsikter därför ingen skulle „hafwa om mig ett widrigt omdöme“.

Kilberg såg det ingalunda som självklart att han skulle accepteras av häradsinvånarna i kraft av sin stadsmusikantbefattning. Tvärtom är hans inställning närmast vördsam:

„Wid det tillfälle att min önskan wunne framgång, och någon kallar mig till sig med Spehl och musiqve att upwachta, så försäkrar iag här med icke willja fordra derfore någon stoor belöning, utan ställer det till wederbörandes egit behag och är af hiertad förnögd med hwad iag får eller giästerna till mig sammanskiuta wela; hwar emot dhe icke allenast skola blifwa förlustade med behageligt Spehl på allehanda instrumenter hemma i huset, utan ock wederbörande till heder i sielfwa Kyrkian wid barnsdopp och wignings akter hedrande med en liufig Musiqve; Jag tänker ej häller på något sätt hindra deras wanliga gambla roo [nöje] med trummor och annor lustighet, på dhe orter det brukas, utan den på alt sätt ok till allas nöje befordra och föröka skall“.¹⁹

Han framhåller vidare att han har både hustru och barn samt gesäller och lärlingar att försörja. Därtill räckte inte de utkomster som tillföll honom inom staden.

Länets hövding fattade nu heller inte ett egenmäktigt beslut såsom t.ex. landshövdingen i Malmöhus län kunde göra, bl.a. med stöd av en lång och obruten tradition, utan valde i stället att inhämta respektive tingsrätts uppfattning i saken, dvs den instans som nu allt oftare och på allt fler håll enligt allmogens önskemål tillsatte häradsspelmän. Han antydde dock sin egen mening redan vid den första kontakten med dessa; Kilberg borde få privilegierna inte minst därför att - genom årsavgiften - kronans inkomster skulle stärkas. Detta antyder att landshövdingen här var mer mån om de centrala intressena (statens) än om de lokala. Landshövdingen inleder sin skrivelse med att tala om att stadsmusikanten vänt sig till honom med anhållan „at få nyttia lijka privilegier med Stads Musicanten utj Ystad och Malmöhuus lähn, samt i följe däräf utan intrång af fuskare och Bönhasar få uti Hr Assessorens Jurisdiction wid Bröllop, Barnsöhl och andra tillfällen upwakta Stånds Personer, och betiena dem samt Allmogen med Musiqven“.²⁰ Privilegiet avsågs således gälla både för ståndspersoner och allmogen.

Landshövdingen underströk vidare att „såsom nu denna Stads Musicant wid en ringa löhn måste uppehålla Folk till kyrkio Musiquens upwaktning utj Staden, hwilcka dock ej mindre än han sielf här sällan hafwa någon annan förtienst, och det således synas billigt at han som med möda och kostnad lärt sin profession äfwen därför kunde hafwa någon belöning utaf hwad af en eller annan wid hans upwaktning efter egit öfwerenskommande honom kunde bestås, hwartill han ock tyckes wara berättigad, framför andra som icke lärt Musiquen“.

Denna argumentering, med hänvisning till stadsmusikantens viktiga roll i stadens kyrka samt hans ställning som fackutbildad musiker, för omedelbart tanken till de fullmakter som tidigare givits på länsprivilegier, t.ex. i Malmöhus län. Häradsspelmansprivilegier motiverades normalt inte på detta sätt. Samma sak gäller förhållandet att privilegiet även inbegrep de på landsbygden boende ståndspersonerna, något som inte tillhörde häradsprivilegierna.

Men vad gäller själva den administrativa ordningen, hörandet av allmogens åsikter och betalning av avgift till kronan så följdes huvudsakligen den procedur som gällde för häradsprivilegier.

Skrivelsen togs upp till behandling vid tingsrätterna enl. följande ordning: Västra Göinge tingsrätt (21/5), Gälds (3/6), Villands (28/6) och Östra Göinge (7/10).²¹ Vid V. Göinge tingsrätt bordlades dock ärendet till den 30 okt., på grund av att ingen ur allmogen var närvarande. Först med att fatta beslut om Kilbergs privilegier blev således tinget i Gälds härad, och deras beslut kom att bli vägledande för de övrigas. Vid mötet den 3 juni 1735 infann sig kronobefallningsmannen med Kilbergs skrivelse samt en kopia från ett liknande ansökningsmål från Malmöhus län; Kilberg hade ju anfört stadsmusikanten i Ystad i sin första skrivelse. Dessa överlämnades till allmogen för genomläsning. Vid tillfället var också vissa frälseinspektorer och ståndspersoner närvarande. Dessa lämnade emellertid snart tingssalen för att allmogen enskilt skulle kunna överlägga. Möjligen hade ståndspersonerna sitt eget rådslag. De återkom emellertid inför rätten och samtliga - såväl ståndspersoner som allmogen förklarade sig nöjda med Kilbergs önskemål.

Ståndspersonerna förhöll sig till synes passiva vid samtliga tingsställen. Det var allmogen som framförde krav och reservationer. Vid Gälds härads tingsrätt accepterade

allmogen enbart Kilbergs närvaro vid bröllop och barnsöl. „Men wid andre små gillen, såsom kyrkiogångar, Timber=Wede och slättergillen med mera förbehåller sig allmogen sig at få taga till speleman, hwem de behaga och är dem närmast“. I Östra Göinge framhöll man att man inte ville förbinda sig att hämta honom och hans medmusikanter i staden, ej heller skjutsa tillbaka dem. Detta fick ske på Kilbergs egen bekostnad.

På det stora hela tillstyrkte emellertid samtliga tingsrätter Kilbergs ansökan.

Genom den nya administrativa ordningen där allmogen och häradsrätterna fick ha ett ord med i laget lyckades stadsmusikanten Kilberg dels tillskansa sig privilegier som starkt påminde om de äldre stadsmusikantprivilegierna, och vilka stadsmusikanterna i Kristianstad av okänd anledning dittills inte hade fått, med metoder som om det gällde ett häradsspelmansprivilegium. Härmed lyckades han också, i varje fall temporärt, utestänga en hel rad musiker som skulle kunna bli presumtiva härads- och sockenspelmän såsom redan hade börjat ske på andra håll i länet.

Kilberg fick dock inte njuta dessa förmåner särskilt länge. Den 13 mars 1737 avled han. I hans bouppteckning finns ironiskt nog en fordran från staten på 15 dl för musikprivilegierna (1,5 år).²²

Olof Kilberg efterträddes på stadsmusikantbefattningen av Petter Runström från Karlshamn 1739.²³ Året efter anhöll Runström hos landshövdingen om att få överta Kilbergs landsbygdsprivilegier. Ansökan avslogs emellertid.²⁴ Landshövdingens motivering lyder: sådant må „lämnas i kronoallmogens frihet, at nyttia i sine gästebud de musicanter, de sielfwa ästunda.“ Denna uppfattning höll nu på att bli den gängse. Om ståndspersoner var det nu icke här tal. Men här möter vi ytterligare en precisering av dem som skulle anlita musikanterna: *kronoallmogen*, dvs. de bönder som arrenderade kronans gårdar. Det förefaller rimligt att anta, att det var just denna del rent generellt som kunde åläggas att engagera privilegierade musikanter. Kronan meddelade privilegiet genom landshövdingen och det var tänkt att omfatta kronans bönder. I de fall det enbart talas om allmogen, kan man antagligen utgå ifrån att det är kronoallmogen som avses. Frälsebönderna lydde under andra lagar (se nedan). Om också de självägande bönderna kunde tvingas att anlita privilegierade musikanter är obekant.

Kronoallmogen i de fyra nordöstsånska häraderna försatt inte sina rättigheter. År 1744 utsågs musikantgesällen Petter Ellman att sköta musikantsysslan i Villands och Östra Göinge härader på det sätt som Kilberg hade gjort.²⁵ Hans avgift till kronan uppgick för respektive härad till 6 och 8 dl smt. Året efter förordnades uttryckligen till häradsspelman i Västra Göinge härad den biträdande stadsmusikanten i Kristianstad Jacob Orre.²⁶ Hans avgift till kronan - 8 dl smt - benämns i källorna gärningsören.

I det fjärde häradet, Gärds härad, hade man redan 1738 antagit Swen Uttermann „at wara häradz Speleman för Crono allmogen“, på villkor att han erlägger „gierningsören“.²⁷

Intet av häraderna valde stadsmusikanten själv, Petter Runström i Kristianstad. Stadsmusikantanknytningen blev ändå markant genom Petter Ellman och Jacob Orre. Swen Uttermans bakgrund är obekant. Att de hade stadsmusikantanknytning torde dock ha spelat mindre roll vid tillsättningarna. Det råder ingen tvekan om att dessa musikanter förordnades som häradsspelmän med åliggande att betala gärningsören. Tendensen är tydlig. Varje musikanter ansvarar för ett allt mindre distrikt. Antalet privilegierade spelmän

ökar därmed. Samtidigt kan man konstatera att stadsmusikantens roll som landsbygds-selman ständigt förminskas.

Stadsmusikantens strategi att utnyttja ett brytningsskede, med delvis oklar administrativ handläggning av privilegieutfästelserna, misslyckades. Stadsmusikantens betydelse på landsbygden minskade samtidigt som antalet häradsspelmän ökade och råjongerna följdriktigt minskade.

För att belysa vissa drag i denna förändringsprocess vill jag dröja något vid ovan-nämnde Jacob Orre. Förutom att denne skulle betala gärningsavgift fordrades också att han skulle „draga försorg om dugelige Spelemäns antagande uti Sochnarna, så och att sielf komma uppå kallelse tillstådes, hwaråt han anmodas sig at infinna och böra altså, the som willja idka musique och äro theruti öfwade skaffa bemte häradsselman Orres frisedel och tillstånd at för betalning få allmogen med på brölloper och barnsöhl betiena; men at wid Slättergillen och dylika små sammankomster, kan allmogen icke förbiudas taga hwem the willja och hafwa närmast till hands.“²⁸ Här förelåg alltså samma begränsning av privilegiet som under Kilbergs tid. Nytt är däremot kravet att Orre skulle tillse att dugliga spelmän tillsattes i socknarna. Allmogen såg här en chans att få kompetenta spelmän till sina smågillen. Antagligen har man tänkt sig att Orre skulle svara för viss undervisning.

Arrangemanget med „frisedel“ påminner delvis om det danska förpaktningssystemet, och det var tillämpligt enbart vid bröllop och andra större gillen.

Orre tycks emellertid inte på någon punkt ha skördat några framgångar. Då han på vintertinget 1749 klagade på obehöriga spelmäns intrång, blev han bemött på ett förmodligen för honom oväntat sätt. Häradsnämnden ingav nämligen en skrivelse som var undertecknad av samtliga socknars (utom Önnestad) fullmäktige, „waruti de anhålla at särskilte Spelemän uti sochnarne måtte antagas till deras beqwämlighet, efter det skall wara obeqwämt hemta Orre till deras gästabad, at de ei äro nöjde med dem som hafwa betingat de förmåner af honom“.²⁹

Kritiken är densamma som knappt tio år senare skulle drabba stadsmusikanten Swen Ytterstedt i Lund (se nedan). Orre tog deras önskemål *ad notam* och avgick som häradsselman. Häradstinget uppdrog därefter befallningsmannen att förse dem som sockenmännen föreslog till spelmän med interimfullmakt. Vid påföljande sommarting förordnades spelmän i fyra socknar mot en gärningsavgift 1 dl 16 öre smt vardera.³⁰ I Stoby socken förordnades sockenskräddaren Per Nilsson, i Lockarps och Vittsjö socknar salpetersjudaren Tor Tuesson och drängen Ola Persson, samt i Farstorps socken sockenskräddaren Christian Kiestensson. Deras fullmakter infördes i häradstingets dombok, samtliga med lika ordalydelse. Här återges i sin helhet § 52 gällande Per Nilsson i Stoby:

„Socksenskräddaren Per Nilsson upwisar en Interimsfullmakt, som han den 3 april sistledne, bekommit af Kronobefallningsmannen herr Mathias Testrup, att wara speleman uti Stoby socken och betiena allmogen på theas giästabud, sedan förre häradsspelmannen Jacob Orre, wid senaste Ting, upsagt det med häradsoerne ingångne Contract; för hwilckete förmån han Per Nilsson är worden ålagd att till Kongl: Majjtt och kronan, åhrl i gierningsöron erlægga 1 dr 16 ./. smt , utom de öfrige utgifterne med anhållan, att härå undfå TingsRättens stadfästelse, och som han Per

Nilsson icke allenast finnes härutinnan kunna wara allmogen till tjenst, utan ock så medelst ökar Kronans ingjæld, altså blifwer denna fullmacht af häradsrätten godkiänd och i öfrigit utsättes ett wite af sex mkr smt för den som uti Stoby socken, understår sig med spelande på giästebud, giöra honom Per Nilsson intrång; Till hwilcken ända thetta bör å Broby kyrkiovall, en gång om året allmänneligen kundgiöras, emot behörigt bewis.“

Ingen av de ovannämnda spelmännen var fackutbildade musiker. Nu överläts musicerandet på landsbygden i allt större omfattning åt lokalt förankrade och av allmogen utsedda härads- och sockenspelmän.

Staden Lund med omgivande landsbygd

I slutet av 1600-talet fick stadsmusikanten Magnus Keddell i Lund som tidigare nämnts samma slags länsprivilegier som musikanterna i Malmö hade förlänats. Men efter Keddells död 1694 förordnades inte i Lund någon egentlig stadsmusikant förrän 1735. Vid den tidpunkten kunde det - som ovan visats - finnas en ovilja från landshövdingarnas sida att enväldigt nyinrätta och förse stadsmusikanterna med länsprivilegier; allmogen skulle lämnas frihet att välja de musikanter den själv önskade. För Lunds vidkommande skall här också erinras om att stadsmusikanterna i Malmö hade länsprivilegier i de runt Lund närmast liggande häraderna - Torna och Bara. I den mån som den nytillträdde stadsmusikanten 1735 - Swen Ytterstedt - ville utvidga sitt arbetsfält till att även omfatta den närmast omkringliggande landsbygden, var han hänvisad till att söka bli accepterad som häradsspelman.

Swen Ytterstedt erhöll år 1734 fullmakt på *domkyrkomusikantbefattningen* och 1735 på *stadsmusikantbefattningen* i Lund.³¹ Vid denna tidpunkt fanns i länet redan härads-spelmän förordnade på flera håll. Samma år ansökte Ytterstedt hos landshövdingen om att bli antagen till häradsspelman i Torna härad.³² Denna ansökan är tyvärr förkommen, men av svaret på densamma förstår man att Ytterstedt ville få „bekomma allmogen och flere wederbörande uti Torna härad såsom närmast intill Lund belägit, wid tillfällen med musique betiena“.³³ Vilka som avses med „flere vederbörande“ är oklart. Troligen räknades dit lägre tjänstemän som fogdar och befallningsmän, samt möjligen sockenhantverkare och daglönare.

Ytterstedt agerar här som om han skulle ha sökt länsprivilegier i kraft av sin stads-musikantbefattning. Han vänder sig till landshövdingen och räknar med dennes stöd. Andra som ville bli antagna som häradsspelmän vände sig i regel till respektive härads-ting.

Landshövdingen fattar här, i likhet med sin kollega i Kristianstads län, inte ett beslut på egen hand - vilket Ytterstedt antagligen hade räknat med, och vilket hade varit kutym under slutet av 1600-talet - utan inhämtar först upplysningar från häradets befallningsman. Denne kunde meddela att det i Torna härad, „hwilcket är nog widlöfftigt“, inte fanns någon annan häradsspelman än den blinde Per Mårtensson. Det var därför allmogens vilja att Ytterstedt tilläts spela i häradet. Därefter beslöt landshövdingen att Ytterstedt jämte Per Mårtensson skulle få rätten att uppvakta med musik. Och för att förhindra intrång av andra spelmän utdömdes ett vitesbelopp på 10 dl smt att betalas av

dem som engagerade s.k. bönhasar. I landshövdingens resolution betitlas Ytterstedt inte för häradsspelmän utan „Lunde Stadsmusicant“. Han avkrävdes uppenbarligen heller inte gärningsavgift och tycks därför ha fått privilegierna delvis på de villkor som kännetecknar de äldre länsprivilegierna. Ytterstedt kan vid denna tidpunkt sägas - i likhet med sin kollega i Kristianstads län - ha befunnit sig i ett slags brytningsskede, där det från myndigheternas sida rådde en viss oklarhet över hur man skulle administrera privilegierna för stadsmusikanter respektive häradsspelmän.

Så småningom erhöll Ytterstedt privilegium också i hälften av socknarna i Bara härad. Han ålades också att betala gärningsavgift. Just gärningsavgiften kom att bli en huvudsak i det meningsutbyte som blossade upp mellan Ytterstedt och allmogen i Bara härad år 1757.³⁴

Upprinnelsen till denna fejd var en skrivelse från sockenmännen i sex socknar till distriktets befallningsman. Klagomålen gällde att Ytterstedt sällan kom själv då musik rekvirerades, „utan när han ålitas skickar gubbar och gossar, som hwarken kunna stämma en Viol, eller den samma handtera.“ Sockenmännen bad därför befallningsmannen att förordna drängen Gunnar Lundquist från Remmarlöv (Harjagers härad) till spelman. Denne var f.ö. en förlupen lärling till Ytterstedt. Befallningsmannen vidarebefordrade till landshövdingen sockenmännens kritik daterad den 19 febr. 1757. Han föreslog också att nämnde Lundquist skulle utses till spelman mot en gärningsavgift på 2 dl smt. Den summan betalade nämligen den spelman som var verksam i andra halvan av häradet. Landshövdingen menade i sitt svar att Ytterstedt först borde få möjlighet att yttra sig. Den möjligheten grep han.

I en inlaga till landshövdingen framför Ytterstedt sina synpunkter. Påståendet att han skickat odugliga gubbar och gossar menar han är idel osanning: „ingen musicant här i länet är försedd med flera eller bättre Gesäller och gossar än jag, hwilka iag antagit ei för annan orsak än at dermed wara i stånd at wid påfordran kunna Musiqve på flera ställen anställa.“ Ytterstedt låter också förstå att om han nu fråntogs något distrikt på landsbygden så skulle han inte längre kunna avlöna dem alla. Ytterstedt anklagades också för att inte ha betalat gärningsavgiften på två år. Detta vidgick han och anförde som skäl sjukdom.

Landshövdingen intog en fortsatt försiktig hållning. Han menade å den sidan att allmogen inte skulle påtvingas en musikbetjäning som de inte var nöjda med, å den andra hade ju Ytterstedt faktiskt fullmakt på sysslan. Hans förslag blev därför att ärendet borde prövas i behörig domstol, „som wille häröfwer undersöka och profwa huruwida Ytterstedt giordt sig denna rättighet förlustig“.

Punkt i denna strid sattes den 28 maj 1757 vid Bara häradsting. Ytterstedt skildes från sitt uppdrag på grund av de skäl som anförts. Till ny spelman förordnades Gunnar Lundquist. Talan mot spelmannen fördes alltså av allmogen vid tingsrätten precis som i fallet Jacob Orre i föregående avsnitt.

Det inträffade visar på det inflytande som allmogen nu besatt i frågor som dessa, under förutsättning att det rörde sig om en häradsspelman som allmogen själv hade varit med om att tillsätta. I de regioner där stadsmusikanter med de äldre länsprivilegierna verkade, kunde inte allmogens missnöjesyttringar leda till att stadsmusikanten avsattes.

Man kan således konstatera att stadsmusikanter som på grund av ändrade maktstruk-

turer inte kunde komma i åtnjutande av de äldre länsprivilegierna i stället försökte få de nya häradsprivilegierna. De försökte därmed på nya premisser vidmakthålla ett arbetsfält på landsbygden som av tradition tillhört stadsmusikanter. Men framgången var begränsad. Efter hand föredrog allmogen spelmän med lokal anknytning rekryterade ur dess egna led. Deras strategi att vidga och inhägna ett nytt område och därmed utestänga andra grupper av musiker kan sägas vara ett misslyckande. Detta ger upphov till en hel rad frågor. Vad berodde det på att allmogen, som ju först hade accepterat stadsmusikanterna, efterhand inte kunde acceptera dem? I citaten ovan framgår bl.a. att det var opraktiskt att hämta musikanterna ända från staden, att vederbörande sällan kom själv utan skickade lärlingar och andra medhjälpare. Några notiser om att det skulle ha förelagat något missnöje med repertoaren föreligger inte. Men det förefaller inte osannolikt. var det möjligen så att vid mitten av 1700-talet allmogen alltmer började odla sina egna danser, skilda från dem som dansades av borgerskapet i staden och som stadsmusikanten naturligtvis bäst behärskade? För att besvara frågor av den här typen krävs ytterligare forskningsinsatser.

I de städer där stadsmusikanterna av hävd haft s.k. länsprivilegier - till skillnad från Kristianstad och Lund - försökte stadsmusikanterna i betydligt mindre utsträckning utestänga häradsspelmännen. Tvärtom blev snart en uppdelning av arbetsuppgifterna blev etablerad: stadsmusikanterna spelade för landsbygdens ståndspersoner, häradsspelmännen uppvaktade allmogen.³⁵ Häradsspelmännen kan i vid mening sägas ha blivit assimilerade inom privilegesystemet. Stadsmusikanterna såg inte dem som ett slags presumtiva farliga konkurrenter. Tvärtom gynnades och befästes hela privilegesystemet genom häradsspelmännen; musicerandet på landsbygdens gillen och kalas kom under ännu bättre kontroll.

Slutligen några rader om privilegesystemet på ett principiellt plan. Organisationen med privilegierade musikanter på landsbygden levde i Skåne kvar till långt in på 1800-talet, sannolikt därför att privilegierna flyttades från stadsmusikanter till häradsspelmän. Hade så inte skett - av t.ex. administrativa eller juridiska skäl - kan man spekulera över om inte hela privilegesystemet hade rasat samman i ett mycket tidigare skede. Som ett slags säkerhetsventil mot ett sådant sammanbrott kan säkerligen också förpaktningssystemet såsom det gestaltade sig bl.a. i Danmark och Tyskland också betraktas. Förpaktningssystemet innebar att stadsmusikanten i staden mot en viss avgift förpaktade bort en bestämd del av sitt musikrevir på landsbygden till en spelman ur allmogeleden. Detta förfarande kan antagligen inte enbart motiveras med att stadsmusikanterna, deras lärlingar och gesäller inte hann med att ombesörja alla spelningar själva eller med andra praktiska omständigheter, utan de var snarare tvungna till denna åtgärd. Annars hade motståndet mot deras privilegier blivit för stort, med risk för hela systemets sammanbrott. Men genom förpaktningssystemet fick allmogen i dessa länder en lokalt förankrad spelman till att spela på sina gillen, trots att stadsmusikanten formellt sett hade privilegiet. Privilegesystemet var således inte så stelt som man i förstone kan få intryck av, utan rymde inom sig en viss förmåga till anpassning till de behov och de önskemål som förelåg.

II. STADSMUSIKANTER OCH ORGANISTER

Att stadsmusikanterna på något sätt kom i konflikt med stadens organist var snarare regel än undantag. Organistens anställningsvillkor påminde om stadsmusikantens; han räknades som en av kyrkans eller stadens betjänter och var försedd med en ringa lön.

Märkligt nog är förhållandet stadsmusikant-organist mycket litet uppmärksammat i utländsk relevant facklitteratur. Någon genomarbetad analys finns veterligen inte gjord, utan man nöjer sig enbart med att konstatera att stundom kan vissa skärmytslingar beläggas mellan stadsmusikanter och organister beträffande gästabudspelningar. Fenomenet som sådant fanns t.ex. både i Tyskland och Danmark. Inte ens i den innehållsdigra organistmonografin „Der nordelbische Organist“, författad av Arnfried Edler, penetreras denna centrala beröring mellan de två yrkeskategorierna.³⁶

Att organisten fungerade som ett slags adjungerad stadsmusikant finns det exempel på ifrån bl.a. Danmark.³⁷ Enbart i de mindre städerna slogs de två ämbetena - organist och stadsmusikant - där samman.³⁸

Vilka mönster och strukturer präglar då relationen stadsmusikant-organist i Skåneland? Omedelbart skall framhållas att inte i någon stad i Skåneland där det funnits stadsmusikanter, har organisten i kraft av sin organisttjänst, varit innehavare av något musikanprivilegium. Det har alltid innehaft av stadsmusikanten.³⁹ I den mån organisten deltog i gästabudspelningar gjorde han detta som ett slags biträde till stadsmusikanten eller med dennes goda minne.⁴⁰ Den senare kunde ju vid ett visst tillfälle vara engagerad på annat håll och då fick organisten själv ansvara för den aktuella spelningen, med eller utan pekuniär gottgörelse till stadsmusikanten. Representativ för myndigheternas inställning i denna fråga kan följande dom fälld av rådhusrätten i Malmö 1667 sägas vara. Den riktar sig till organisten Ernst Boye som instämts till rätten av stadsmusikanterna Eyler- sen och Kramer för „adskillige Indtrång“. Ernst Boye förelades:

„att hand alderlis fra holder sig, och icke lader sig bruge till Brölluper och saadanne førnemme samquæmer, och icke att giøre Instrumentisterne indpass i nogre Maader, Med mindre hand haffuer det med derwid Minde, Eller de ere hielst till stede med, och for det hand nu haffuer ladet sig bruge till Jens Rordz Bröllup, da er modererit denne gang at hand skall leffuere fra sig halffparten aff huad hand udj Jens Rordz huus haffuer nu fortient.“⁴¹

Förhållandet mellan stadsmusikanter och organister var ömtåligt. Även organisterna hade som regel en snålt tilltagen fast lön och behövde därför i likhet med stadsmusikanten i stor utsträckning extraförtjänster. Städernas styresmän såg därför i regel med blida ögon att ett visst samarbete kunde etableras mellan organisten och stadsmusikanten vad gäller bröllops- och gästabudspelningar. På så sätt kunde även organisten få ett visst tillskott på sin lön; han förväntades därmed inte ställa så höga löneanspråk på organistlönen och därmed tära i överkant på de vanligtvis hårt ansträngda kassorna. Men vilken var stadsmusikantens syn på organisten och dennes verksamhet? Såg de honom som ett värdefullt tillskott i musikaliskt avseende eller betraktades han snarare som en ekonomisk belast-

ning, i så måtto att ytterligare en skulle vara med och dela på förtjänsten? På vilket sätt hanterade stadsmusikanten sina relationer till stadsorganisten?

Muntliga överenskommelser

Samarbetet mellan stadsmusikant och organist kunde regleras på olika sätt. Det kunde röra sig om en muntlig överenskommelse oftast gjord inför sittande rådhusrätt. Ett exempel härpå föreligger från Malmö, där organisten Olaus Bang besvärar sig hos magistraten över att stadsmusikanterna när de skall spela vid något bröllop, „hwarwid 4:e mannen om musiquens Completerande behöfwas“, anlitar en främmande musiker.⁴² Bang menade att musikanterna i de fallen i första hand borde engagera honom. Magistraten framförde organistens önskemål till stadsmusikanterna, som lovade att efterkomma dem. Denna överenskommelse bekräftades av magistraten i följande hoppfulla ordalag: „med ansä-gande att städse bibehålla en god förtrolighet och Harmonii med hwarannan som de lofwade efterkomma.“

Vid den här tidpunkten (1710-talet) var antalet stadsmusikanter i Malmö två (J. Brun och C.H. Scheel), vartill kom en gesäll, Bruns styvson Nils Malm. Av ett domslut vid rådstugurätten år 1715 kan man förstå att enbart dessa tre spelade vid det stora flertalet av stadens bröllop av ordinärt slag. Vid förnämare bröllop tycks regelbundet en extra fjärde musikanter ha engagerats; uttrycket „4:e mannen“ i citatet ovan synes vara veder-taget i sammanhanget. Denne spelade då antagligen ett klaverinstrument, varför platsen blev särskilt attraktiv för organisten.

Att bröllopsmusiken skulle ha organiserats på ett sådant sätt ges ytterligare stöd i källorna i samband med att ovannämnde Jonas Brun ger sin tolkning av ett avtal mellan honom och organisten Bengt Lidner. Brun tycks förutsätta att organisten skulle med-verka endast på förnämare ställen „hwarest hans Person kan finna sitt nöje“.⁴³ Av skrivel-sen framgår vidare att detta kontrakt inte har kunnat följas helt friktionsfritt. Parentetiskt må här nämnas att Brun också hade ett avtal med några av stadens militärmusiker (se vidare nedan). Men, menar Brun, samtliga dessa kunde inte räkna med att medverka vid varje speltillfälle. Som privilegierad stadsmusikant ville han förbehålla sig rätten att ta det antal musiker som han fann lämpligast vid varje enskilt framträdande (organisten och militärmusikerna såg sig nämligen ofta förbigångna). Annars, framhöll Brun, „faller det fattigt folck altförswårt att emottaga 7 och 8 Personer till att gifwa betalling och trac-tamente“.

I vilken utsträckning organisten kunde engageras av stadsmusikanterna kan därför bl.a. ha berott på vad vi kan kalla musikbeställarnas önskemål; vissa har endast velat (eller haft råd till) en eller par musiker, andra en större ensemble.

På utländsk botten finns liknande exempel på att organisterna lyckades förvärva optioner framför andra musiker att få biträda stadsmusikanten vid gästbudsspelningar. Så inkom t.ex. år 1661 samtliga fyra organister i staden Bremen med en skrivelse till magistraten om att få delta vid brölloppspelningar. Magistraten lyckades lyckades

skapa en överenskommelse mellan de två parterna som innebar att stadsmusikanten när en större ensemble användes än „einen Discant und Bassviole bei einer Hochzeit“, förpliktade sig att „einen von den vier Kirchspielsorganisten mit einem Positif, Regal oder Clavicimbal zu sich zu nehmen“.⁴⁴

Skriftliga överenskommelser

På flera håll ges exempel på ingångna skriftliga kontrakt mellan stadsmusikanten och organisten som huvudparter. Redan på 1670-talet upprättades i *Halmstad* en sådan handling mellan organisten Christopher Kruse [Krause] och stadsmusikanten Adam Lange. I kontraktet stadgades att organisten skulle få en tredjededel av inkomsterna, stadsmusikanten och dennes medhjälpare - Mårten Fiskere - var sin tredjedel. Organisten ansåg sig emellertid efter en tid förd bakom ljuset. I mars 1672 ingav han därför en specifikation på sju poster med en sammanlagd fordran på 33 dl smt gällande uteblivna inkomster vid bröllopsspelningar. Stadsmusikanten hade emot kontraktets lydelse underlåtit att också kalla organisten. Parterna kom så småningom överens och organistens fordran nedprutades till 8 dl smt.⁴⁵

I *Helsingborg* upprättades också ett kontrakt av detta slag på 1690-talet mellan stadsmusikanten Michael Zoll och organisten Lorenz Petresk. Innebörden var den samma: en tredjedel av intäkterna från bröllop och andra gästbud skulle tillfalla organisten. År 1701 begärde emellertid Michael Zoll att magistraten skulle annullera kontraktet eftersom han ansåg att organisten brutit mot detta.⁴⁶ Michael Zoll lyckades - ovanligt nog - att få magistraten att ta parti mot organisten, Lorentz Petresk. Detta kommer till uttryck i den skrivelse som magistraten sände till guvernören som stöd för Zoll. Magistraten ansåg det viktigt att organisten förbjöds att ta gästbudsspelningar, „elliest lærer befahras, att på denna frontier Orthen att ingen Instrumental Music lærer för fremmande Personer och andra komma att anställas och förblif[va]“.⁴⁷ I vad mån Zoll och magistraten vann gehör hos guvernören för sina synpunkter är för närvarande oklart.

Ett allmänt intryck av överenskommelser av detta slag är att organisten framstår som den svagare parten och att stadsmusikanten inte så sällan försökte undanhålla denne sina rättmätiga förtjänster. Ekonomiska skäl tycks hellre än musikaliska ha fått bestämma stadsmusikantens ensemblenumär. Organisten måste med hänsyn till det musikaliska resultatet ha varit en betydande tillgång. Inte så sällan förekommer i källorna uttryck som en „complet musique“ eller en „fullkomblig musique“. Med dessa uttryck under detta tidskede har med hög grad av sannolikhet avsetts närvaron av ett generalbasinstrument, då företrädesvis ett klaver, även i fråga om dansant bröllopsmusik. Att organisten och hans klaverinstrument kunde betyda en del extra besvär bl.a. ur transportsynpunkt framgår av följande kontrakt som uppsättades mellan stadsmusikanten och organisten i Kristianstad 1720:

„Efter den högtährade lofl. Magistratens uppå Rådstugan gunstigt till oss underskrefne aflätne ordre, hafwa wij angående upwachtningen med musiquen wid Brölloppen eller andre sammanqwämer, hwarest den samma begiäras kan, sålunda med hwar-

andra öfwerenskommit och slutit, at ingen af oss särskilt wid Brölloppen här i staden upwachtar, utan at den andre jembwäl dijtfordras, och såsom stadsmusicanten Olof Kijhlberg måste hafwa någon till hielp at spela med sig uppå sine brukelige instrumenter; altså hafwa wij nu till hielp antagit Musicanten Carl Abraham Meijer at jemte oss wara hädanefter lijka delachtiger, hwarföre honom jemte oss 1/3 dehl af de penningar som wid upwachtningar faller bestås, en sådan 1/3 dehl mig af honom äfwenwäl tillställes, om han på landet i sådana wähl fordras skull, och dersamma städes medelst andre hinder mig ej belägligit falla med Positiv, Spinnet eller Regal at utkomma; för öfrigt förbinder iag mig Hans Rask jemte begge musicanterne Oluf Kijhlberg och Carl Abraham Meijer at enär någon af oss till Bröllop uthom Districten blifwer fordrade, at då genast wid hemkomsten från sig lefwerera Een dahl. Smt; hwilcken emellan oss skiädda förening orubbeligen hållas skall till alla dehlar, af till desto större wistheet den samme till lofl. Magistratens gunstige confirmation ödmukast insinuerar,

2ne likalydande Exempelar med våra underskrift
Christianstad d.10 sept 1720

Hans Rask Olow Kijhlbergh Carl Abraham Meijer⁴⁸

Detta kontrakt konfirmerades av magistraten. Den uppmanade dessutom musikanterna att se till att framföra sin musik i ett sådant skick att de som engagerade dem hade glädje därav, samt att flitigt ombesörja musiken i kyrkan. När så skedde skulle magistraten se till att inga andra „ynglingar eller främmande Musicanter eller Spelemän“ tilläts falla dem i näringen.

Stadsmusikanten Kilberg skaffade således en medhjälpare, Carl Abraham Meijer. De tre skulle dela lika då man spelade inom staden och till staden tillhöriga distrikt. Sannolikt avsågs här de råjonger runt staden som tillhörde stadens, skolans och kyrkans markområden. Att dessa områden måste ha sträckt sig en bra bit utanför staden kan man förstå av att organisten skulle ha rätt till sin 1/3 del om spelplatsen låg så otillgängligt till att han inte kunde transportera sina klaverinstrument. Spelningar utanför distrikten kunde de emellertid ta var och en för sig (här gällde ju inte privilegiet); men de skulle då, förmodligen till en gemensam kassa, betala en daler av sitt gage. Den samlade summan skulle troligtvis sedan delas lika mellan dem. Att det här kunde bli diskussion om spelplatsens tillgänglighet förefaller rimligt. Om organisten kunde hävda att han inte kunde transportera sina instrument, så skulle han ändå ha en tredjedel av intäkterna.

Kontraktet är därför till organistens fördel: han fick dels ett tredjedels stadsmusikantprivilegium, dels frihet från att delta vid oländigt belägna platser, dock med bibehållen inkomst.

Av den fortsatta händelseutvecklingen framgår att stadsmusikanterna inte alls var särskilt nöjda med denna överenskommelse. I juni 1722 klagade Hans Rask över att Kilberg och Meijer inte ville följa kontraktet.⁴⁹ Efter överläggningar valde man dock att fortsätta låta kontraktet gälla. Året därpå var det stadsmusikanternas tur att framföra klagomål.⁵⁰ Det finns intet i källorna som tyder på att kontraktet annullerades, utan det har troligtvis varit giltigt fram till Hans Rasks död 1730.⁵¹

Ovan skisserade omständigheter får anses representativa för organisternas yrkesförhållanden i Skåneland. Organisten var nästan lika beroende av extrainkomster som stadsmusikanten. Genom sitt underläge gentemot stadsmusikanten och dennes privilegium, tvingades organisten vädja om hjälp hos magistraten för att inte bli orättvist behandlad. För dessa vädjanden fick organisten i regel gehör eftersom det låg i stadens intresse att organisten kunde försörja sig på egen hand även om den fasta lönen var låg.

Ikke desto mindre tycks stadsmusikanterna ofta ha föredragit att i minsta möjliga mån ta organistens tjänster i anspråk. Härför tycks de ekonomiska skälen (en man mindre att dela på förtjänsten) att uppvägt de musikaliska fördelarna. Man tycks ha ingått ett slags allians med organisten närmast för att stå på god fot med magistraten. Samarbetsperioderna tycks hellar inte ha varit särskilt långvariga.

Stadsmusikant- och organisttjänsten i förening

För att kringgå problemen kring konkurrensförhållandet mellan stadsmusikanter och organister krävdes en mer principiell och hållfast lösning. Denna kom på många håll att utformas så att stadsmusikantsysslan och organisttjänsten förenades hos en och samma person. Önskemålet tycks i första hand ha kommit från musikernas sida, men även myndigheterna måste ha välkomnat denna lösning.

Den ort på vilken de båda befattningarnas förening hos en person tidigast kunnat beläggas är *Ystad*.

År 1724 blev organistplatsen i S:ta Maria kyrka ledigförklarad efter organisten Zacharias Frijs frånfälle. Stadsmusikanttjänsten i Ystad hade då i praktiken under tio års tid uppehållits av Johan Christian Bauermeister. Denne framförde nu önskemål om att även få bekläda organisttjänsten.⁵² Några särskilda skäl härför uppges inte i källorna. En sådan lösning hade borgerskapet ingenting emot, men man var delvis osäker på om Bauermeister besatt tillräckliga kvalifikationer, särskilt beträffande orgelverkets skötsel. Man föreslog därför att stadsmusikanten först skulle examineras av en kunnig organist, „innan han hädanefter släppes till orgarne, på det orgarne ej måga till äfwentyrs genom hans okunnighet i Spellande bortskämmas.“ De överväganden som borgerskapet och magistraten gjorde kan i viss mån sägas vara tidstypiska. Frågan gällde i första hand inte den tillträdande organistens musikalisk/konstnärliga skicklighet utan hans förmåga att vårda den kostbara orgeln. Att det heller inte rörde sig om någon egentlig musikerutbildning förstår man genast av det utlåtande som examinatorn, helsingborgsorganisten Bengt Lidner, lämnade redan i mars månad samma år:

„Det hafwer iag undertecknadtt uppå wälwijse och loflige Stadz Magistraten Sampt kiyrkiorådetz i Ystad anmodan mig inställt utij S: Maria Kiyrkia till at examinera och i deras närwaro jemte Scholans Betiente bepröfwå Stadz Musicanten Johan Christian Bauermeister huru wida han kunde wara tiänl. at antaga till orgornes Direction och förestående härsammastådes, sampt befunnit honom icke allena hafwa en god grund och kundskap utij de nödige delar till spelandet i Mannualen och pedalen, sampt

General-Bassen, så at han efter någon mera öfning därutinnan blifwa aldeles förswarl., utan ock redan fattat och inhemptat de grep och efferrättelser som behöfves till stämmande af Trompetstämman och de öfrigas acktande till orgones widmachten hållande och behörige Conservation, det iag med egen hand och sigill härunder stadfäster och bekräftar. Ystad den 31 Martij A: 1724

B Lidner⁵³

Bauermeister synes alltså redan under sin stadsmusikanttid ha varit en tämligen förfaren organist och klaverspelare. Det skulle emellertid dröja över ett år - bl.a. beroende på den efterlevande organistänkans nådår - innan Bauermeister i september 1725 meddelades fullmakt på tjänsten.⁵⁴

Hädanefter till en bra bit på 1800-talet innehades båda tjänsterna av en och samma person i Ystad.

I *Helsingborg* utspann sig ett likartat förlopp ett femtontal år senare. Johan Lorenz Zoll, som alltsedan 1722 formellt verkat som stadsmusikant i Helsingborg, vände sig 1740 till magistraten med en anhållan om den då vakanta organistsysslan.⁵⁵ Som skäl uppgav Zoll det dåliga ekonomiska utbytet av stadsmusikantsysslan. Precis som Ystad ifrågasattes här om Zoll verkligen var kompetent till att spela och sköta orgelverket. Av magistratens överläggningar framgår dock att Zoll vid flera tillfällen tidigare sökt organistplatsen och dessutom bitvis skött orgelspelet under de uppkomna vakanserna. Icke desto mindre rådde det delade meningar om lämpligheten att förordna Zoll. Så skedde dock till slut, men inte utan förbehåll: „dock åligger det Zohl, att i sitt ställe wjd upwachtningen af instrumental musiqven i kyrckjan hålla en duchtig och förfaren gesäll, på det ingen ting derwijd må wara eftersatt och försummat, såsom ock hr Zoll här igenom förelägges, att nu gienast förfoga sig till någon förswarlig organist i Kiöpenhamn, att giöra sig fullkoml.n habiliterat uti allt som till organist beställningen hörer, ock des betygande om des ährhållne och ägande Capacitet för Magistraten och kyrckjo Rådet upwisa.“ Att resa till Köpenhamn och „perfectionera“ sig hade Zoll på ett tidigt stadium själv erbjudit sig. Nu för antagligen inte Zoll till Köpenhamn utan vände sig i stället till en organist i Helsingör, för i juli 1741 uppvisade han för magistraten ett intyg från organisten Johan Daniel Leo därstädes, i vilket denne finner Zoll vara en habil och väl förfaren organist, „så at han för en honett organist kan passera“. Intyget innehöll även en rekommendation om vidare befordran.⁵⁶ Här möter vi f.ö. ett av de sällsynta beläggen på musikerkontakter mellan Sverige och Danmark under frihetstiden.

Även Johan Lorenz Zoll, som hade lärt yrket hos sin fader Michael Zoll, var sedan länge en habil orgel- och klaverspelare. Den anbefallda utbildningen i Danmark torde huvudsakligen ha rört skötseln av orgelverket. Zoll uppmanades också att städsla en kunnig gesäll att sköta det övriga instrumentalspelet i kyrkan. Att en eller flera gesäller och lärningar fanns till hands torde ha varit en förutsättning för att stadsmusikanten även skulle kunna bekläda organistposten. Den ovannämnde i Ystad verksamme Bauermeister efterlämnade vid sin död 1730 tre lärningar, vilka övertogs av hans efterträdare Baltzar Knölcke.

Det finns också exempel på att organisten dels påtog sig musikantsysslan efter vädjan från myndigheterna, dels ställde detta som krav för att överhuvudtaget acceptera organisttjänsten.

I Landskrona föreslog magistraten den tillträdande organisten 1735, Swen Pihlman, att också åta sig stadsmusikanttjänsten. Denna hade då varit obesatt under en femårsperiod. I rådhusrättsprotokollet heter det att „aldenstund härstädes ingen Stadz musicant på nogen tid warit, hwilken ej allena är nödig till Musiqvens wid makthållande - utan ock ungdomens information, såsom den i forna tider hafwer warit wahnlig här i staden. Ty är Hr Pihlman benägen att derjemte blifwa Stadz Musicant och dertill hålla nödige gesäller och folck så att intet deraf brista må“. Pihlman fick på detta sätt en förhållandevis rejäl sammanlagd lön: 50 dl smt av vardera kyrkan och staden för organisttjänsten och 100 dl smt ur „Allmänna Cassan“ för musikanttjänsten. Hertil fick han enligt samma protokoll fastslaget att „för private upwachtingar med sitt folck genom Musiqwe samt informationer förskaffas hwad som skiähligt och i anseende till omständigheten gagnetil wara kan.“

Även i Landskrona ställdes alltså villkoret att stadsmusikanten omgav sig med ett tillräckligt antal gesäller och lärningar.

1745 övertogs tjänsterna av Erik Hedengrehn sedan Pihlman avflyttat till Uddevalla. Hedengrehn uppehöll båda posterna fram till 1754, då han bad att få överlämna musikantdelen till musikantgesällen Peter Lannersten. Lovén förmodar sjuklighet hos Hedengrehn var orsaken hertil.⁵⁷ Lannersten avled 1784, 59 år gammal. Han efterträddes av en Lars Rask, som blev den siste stadsmusikanten som magistraten antog. I Landskrona blev således organist- och stadsmusikanttjänsterna förenade hos en person enbart under en knapp 20-årsperiod.

Då organisten och stadsmusikanten Christian Wenster i Ystad år 1741 sökte tjänsten som organist i *Karlshamn* ställde han som villkor att han även skulle få stadsmusikantposten.⁵⁸ Detta beviljades. Kombinationen av dessa två tjänster fortfor under resten av 1700-talet i Karlshamn.

I *Malmö* var förhållandena mer speciella. Här fanns flera församlingar: St Petri, Caroli (tyska församl.) och garnisonsförsamlingen. Stadsmusikanterna hade alltid sin kyrkliga tjänst förlagd till St. Petrikyrkan. Inte någon av Petrikyrkans organister har samtidigt varit förordnade som stadsmusikanter eller vice versa. Däremot hände det vid ett flertal tillfällen att den tyska församlingens organist också hade fullmakt på stadsmusikantssysslän.

III. STADSMUSIKANTER OCH MILITÄRMUSIKER

Det militära inslaget i Skånelandskapen var särskilt stort fram till frihetstiden. Men även i fortsättningen var den militära närvaron markant. Till de starkt befästa städerna hörde Malmö, Kristianstad, Landskrona och Karlskrona (Blekinge). I de tre förstnämnda fanns garnisonerade regementen och Karlskrona blev flottbas 1680.

Vid garnisonsregementena fanns de heltidsanställda militärmusikerna; de indelta regementenas militärmusikerna var enbart deltidstjänstgörande.

Norlind framhåller i sin uppsats om Abraham Hülphers och frihetstidens musikliv att regementsmusiken under 1700-talets första årtionden hade stärkt sin ställning och „undanträngt såväl stadsmusikanterna som skolgossarna vid stadens offentliga och enskilda

fester“.⁵⁹ Att så blev fallet i Stockholm är välbelagt, men utgjorde militärmusiken härvidlag ett slags hot mot stadsmusikanterna även i landsortsstäderna? Eller var det möjligen så att man där lyckades etablera mer fruktbara samarbetsformer mellan militärmusik och stadsmusikanter?

Att militärmusikerne brutite stadsmusikanternas privilegium är oomtvistligt. Men frågan är om inte militärmusikerna - alla privilegiekränkningar till trots - kan ha varit bidragande till ett i praktiken fungerande stadsmusikantväsende?

En *garnisonsstad* innebar därför delvis andra förutsättningar för stadsmusikanten och dennes folk i jämförelse med andra icke-militära städer. Garnisonshautboisterna tycks ha haft stora möjligheter att bredvid sin ordinarie tjänst fullgöra andra musikaliska uppdrag. Det finns exempel på hur hautboisterna som grupp velat överta de uppgifter som normalt tillhörde stadsmusikanterna. I början av 1700-talet inkom hautboisten Iwar Boij på sina och sina kollegers vägnar till guvernören över Skåne med en förfrågan om de kunde „blifwa hiulpne att der hoos få någon näring med Music hållande wid Bröllop och andra händelser i Landzcrona och dhe deromkring belägna härader“.⁶⁰ Deras skäl för denna ansökan var två: det fanns vid denna tidpunkt inte någon stadsmusikant i Landskrona och de hade en mycket låg lön vid översten och kommandanten Rothliebs regemente. Boij och hans kolleger synes emellertid inte ha vunnit gehör för sin framställan.

Av källorna att döma kunde militärmusikerna - som redan antytts - orsaka stadsmusikanterna icke så ringa skada och bekymmer genom att, som det kallades, göra intrång på deras arbetsfält. Icke desto mindre visar det sig att stadsmusikanterna kunde ingå mer långsiktiga samarbetsavtal med militärmusiken.

I början av 1690-talet fanns i *Malmö* ett tydligt inslag av privilegiekränkningar från militärt håll riktade mot stadsmusikanterna. Men sådana hade antagligen funnits långt tidigare utan att de föranlett någon speciell åtgärd. En av anledningarna till att de just nu lyftes fram i ljuset kan ha varit de speciella förhållanden som uppstod under den sorgeshögtid som proklamerades i samband med drottningen Ulrica Eleonoras död 1693. Då förbjöds nämligen under lång tid praktiskt taget allt musicerande.⁶¹ Därmed rycktes en stor del av stadsmusikanternas förtjänster bort. Efter sorgeshögtiden behövde de därför alla de spelningar de kunde få för att återhämta sig ekonomiskt. Samma behov torde ha funnits hos militärmusikerna. Deras intrång framstod nu emellertid från stadsmusikanternas synpunkt som oacceptabla. Därför vände sig dessa både till magistraten och till generalguvernören för att få hjälp att hävda sina rättigheter.

I april 1695 sände magistraten en vädjan till översten och kommandanten Pfalsburg om att denne skulle förbjuda militärmusikerna att göra stadsmusikanterna någon skada.⁶² Generalguvernören Otto Vellingk fann å sin sida att hans företrädare (Rutger von Ascheberg) privilegieutfästelse var kraftig nog och därför inte behövde någon konfirmation. Däremot gav han magistraten en bestämd befallning att se till att ingen borgare eller någon som var underkastad borgarrätt lät sig betjänas vid bröllop eller andra samkväm av några andra än stadsmusikanterna.⁶³ På rådstugan den 8 juni 1695 verkställdes guvernörens befallning. Borgerskapet kungjordes de besvär som stadsmusikanterna anfördt „öfwer dhett praiudice de medelst Borgerskapets indulgence uthaf solldater förspöria mån-de uthi deras nähring“. Borgerskapets „indulgence“, eftergivenhet, som innebar att de hellre engagerade militärmusikerna var den rättsvidriga handlingen.

Stadsmusikanternas privilegier innebar att borgerskapet förbjöds att engagera andra än stadsmusikanterna. Detta inskräpdes nu för borgerskapet och ett vitesbelopp på 40 mk smt utdömdes.⁶⁴ Rådhusrätten lade alltså inte skuldbördan på militärmusikerna utan på borgerskapet, och de förra instämdes heller aldrig av stadsmusikanterna för rådhusrätten som lagbrytare. Detta måste betraktas som ovanligt i sammanhang som dessa, eftersom det vanligtvis var de inkräktande musikerna som anklagades och blev fällda. Varför ville varken rådhusrätt eller stadsmusikanter gå denna mer drastiska väg.

Uppenbarligen har stadsmusikanterna befunnit sig i ett slags beroendeställning till militärmusikerna. I vad hade denna sin grund?

Bo Alander menar i sin artikel om stadsmusikanter i Malmö att den allmänna opinionen, dvs borgerskapet, helt enkelt inte ville acceptera att enbart få anlita stadsmusikanterna.⁶⁵ Detta förefaller emellertid endast vara en delförklaring med hänsyn till den följande händelseutvecklingen.

Alander diskuterar aldrig orsaken till borgerskapets påstådda avoga inställning till stadsmusikanterna. Dock gör han en antydning om att en oskälighet prissättning på musiken skulle kunna ha varit en bidragande orsak.

Den av mig antydda beroendeställningen gentemot militärmusikerna tydliggörs i ett skriftligt avtal eller kontrakt som upprättades i september månad 1696.⁶⁶ Kontraktet, som undertecknades den 8/9 1696, och som delvis (punkt 1 - 5) är återgivet hos Alander (s.41), gjorde nämligen till synes stadsmusikanterna till minst gynnad part. Stadsmusikanternas exemplar av kontraktet - undertecknat av Christian Kock och Anton Stohlberg den 8 september 1696 - lyder sålunda:

„In Nomine Jesu

Haben wir Unter geschriebener mit ein ander Contrahiret dass unten geschriebene puncten richtig nach ein ander ohn einzig widersprechen oder Zwi=Tracht, richtig soll gehalten werden wie folget

1. Von klein und gross Hochzeiten bey dem Bürgern, Geistlichen, Civil, und Militar bedienten, wirdt die Accidentien in zwei parten getheilet der Lohn aber unsers Stadz Musicanten
2. Auff Landt von Lohn und Accidentien auch in zwei parten getheilet
3. Alle Vocationen wo es auch sein mach mit Lohn und Accidentien wirdt in 6 parten getheilet
4. Wan auff einmahl zwei hochzeiten kommen Solt ihr den besten behalten und ein gehölff von uns haben der solten von unsern hochzeit gelohnet werden
5. Von grose Leichen seind, den 3ten Theil haben wir dar von so könt ihr stark Presentiren als ihr wolt“

Kontraktets innebörd kan sammanfattas på följande sätt: stadsmusikanterna erhöll merparten av inkomsterna vid stadsbröllop, hälften vid bröllop på landsbygden och en tredjedel vid gästabad som ej var bröllop eller begravning. Om två bröllop firades samtidigt fick stadsmusikanterna nöja sig med det minst inkomstbringande och dessutom avlöna en av de extra medhjälpare som militärmusikerna då behövde. Alander menar att detta kontrakt blev ett slags *pactum turpe*, påtvingat av vidriga omständigheter. Alander underlåter emellertid att återge kontraktets två sista punkter under vilka det stadgas att:

„6. Was dass Übrige anbelanget zu Gottes Ehr und der Versammlung ihr dienst, dass stehet in den alten Contract richtig genug.

7. Dass andre was sonsten in der alten Contract stehet soll noch gelebet werden mit Gottes hiilff. und die prae die stadtz Musicanten“

Det fanns således ett tidigare kontrakt. Detta finns inte bevarat och det är obekant vid vilken tidpunkt det ingicks. Isberg menar att tidpunkten bör förläggas till början av 1690-talet utan att motivera detta antagande.⁶⁷ Denna tidpunkt förefaller emellertid sannolik med hänsyn till att stadsmusikanten Jacob Eyleren vid det laget var en mycket gammal och orkeslös man. År 1686 hade han i praktiken överlämnat stadsmusikantsysslan till en Anton Stolberg, som efterträdde honom formellt 1689.⁶⁸ Han övertog då automatiskt Jacob Eylerens musikantbiträde Christian Kock. Under 1690-talet var dessa två stadens musiker. Stadsmusikantämbetet i Malmö befann sig vid den tidpunkten i ett övergångs-skede, som kan ha lett till att ett samarbetet med hautboisterna påkallades.

Vidare försvann, vilket Alander inte uppmärksammar, en av de oavlönade musiker som biträtt stadsmusikanterna, sannolikt i hopp om att så småningom få en avlönad tjänst. Denne musiker hette Friedrich Jahn. I sin skrivelse till magistraten, i vilken han begär att få flytta från orten, uppger Jahn att han i över tio års tid medverkat med musik i St. Petrikyrkan utan avlöning - med undantag av de ringa accidentier som utföll i samband med bröllop. Han såg sig därför nu tvungen att söka sin lycka på annat håll.⁶⁹ Detta beslut har Jahn antagligen fattat sedan Anton Stolberg fick efterträda Eyleren. Han insåg då att han själv aldrig skulle komma på stat.

Det förelåg alltså redan ett kontrakt 1695 när stadsmusikanterna vände sig till magistraten och generalguvernören, vars innebörd ansågs så självklar och inarbetad att den åtminstone inte till alla delar behövde upprepas i det nya avtalet. Uppenbarligen (enligt punkt 6) utgjorde kyrkomusiken en tung post härvidlag. Stod stadsmusikanterna redan vid den tidpunkten i ett slags beroendeställning till militärmusikerna, vilket kan ha varit skälet till att man i samband med klagomålen 1695 inte gick hårdare fram mot militärmusikerna än vad som faktiskt blev fallet? Att så var fallet är högst sannolikt. Men hur kunde då stadsmusikanterna hamna i denna beroendeställning och på vilka sätt försökte man ta sig ur den?

Den ytterst bakomliggande orsaken tycks ha varit att man behövde utöka stadsmusiken med fler musiker, men hade uppenbarligen svårigheter med att finna kompetenta sådana, inte minst därför att man inte kunde erbjuda några fasta inkomster från stad och

kyrka; nytillkomna musiker hade fått sätta sin lit till accidentierna. Staden Malmö ansåg sig alltså inte beredda att ställa de ekonomiska förutsättningar till förfogande som krävdes bl.a. för att musikanterna skulle kunna nyttiggöra de vidlyftiga landsbygdsprivilegier som generalguvernören hade lämnat åt dem.

För att kunna upprätthålla sitt arbete tvingades stadsmusikanterna anlita militärmusikerna. Om man inte inledde ett samarbete med dem, då skulle den allmänna opinionen verkligen kunna bli ett hot mot stadsmusikanterna och deras privilegier. Stadsmusikanterna skulle alltmer förlora kontrollen över musikutövningen och förlora i anseende hos samhällsmedborgarna. Genom att ingå en överenskommelse med militärmusikerna räknade man med att åtminstone till en stor del kunna behålla kontrollen över gästbuds-spelningarna.

Sist men inte minst skall framhållas att militärmusikerna å sin sida hade privilegium på gästbudsspelningar hos militär personal. Genom att samarbeta med militärmusikerna kom - vilket framgår ur kontraktets punkt 2 ovan - stadsmusikanterna i åtnjutande också av dessa spelningar.

Militärmusikerna involverades i samtliga delar av stadsmusikanternas yrkesverksamhet, både offentliga och privata framträdanden. Kontrakten som upprättades tycks inte ha varit tidsbegränsade, och de synes dessutom tidvis ha fungerat väl över längre tidrymder. Men egentligen ville stadsmusikanterna förstärka sitt eget ämbete med fler stadsmusikanter och bli kvitt beroendet av militärmusiken. Det gällde först att hitta en lämplig musiker, sedan försöka utverka en lön för denne hos stadens styrande. Man sökte också hela tiden med ljus och lykta efter musiker som kunde tillhöra stadsmusikantämbetet. Samarbetet med militärmusikerna kan närmast betraktas som ett slags tidsvinnande alliansstrategi. År 1699 hade man hittat en erfaren „musicus“ som var intresserad av att stanna i Malmö. I augusti det året insände stadsmusikanterna Stolberg och Kock följande skrivelse till borgmästare och råd, i vilken deras arbetsvillkor ställs i stark belysning:

„Såsom den Hde Lofl. Magistraten hijt till dag har behagat Disponera dhe Instrumenta Musicalis, som skohla brukas wijdh kyrkan och stadens inbyggare till betienande, att dhe alt för fåå werit, som är allenast wij undertechnade Stadz Musicantes, hwilka werit nödgade dher igenom effter mögeligheet allena upwachta, effter dhen högdtährade Låfl. Magistraten ej någon wijdare oss till hielp och musicen till befrämmelse har tänktz bestå, hwar igenom Musicen warit ock ofullkomlig, som och os till största nackdel och skada, Emedan wij vårt embete ej uthan betienande af skallmeijblåsare af Garnisonen kunnat behörigen förättat och praesterat, hwarföre wij och alle våre fallande Intrader måst dhem particepera, så att wij nu dher igenom heelt ruinerade och utarmade sittia, att wij näppeligen kunna oss uppehålla af den mycken ringa löhn som oss åhrligen bestås; Nu som wij så effter dhen högdtährade Magistratens Consens, som at betaga den praejudice hoos här igenom förer [...] hafwa effter effterskrifwit en persohn Cappabel, skickelig och wäl åhrfaren Musicus är wed namn Johan David von Flitt, hwilken wij förmoda kunna den högtährade låfl: Magistraten till nöije, och af des stoora gunst winna os till hielp och existence, men som han intet uthan underhåldh kan nära, wij länder till den högdtährade låfl. Magistraten vår ödmuke böön, dher tecktes af nåde och gunst honom ett åhrl. subsidium bestå

och Descretionera hwar af han kunde sig nödwändigt underhålla som des uthan kunde sig nödwändigt underhålla som des uthan finnes sigh omögeligen här längre at wistas helst han redan een tijdh [...] åth sig af egne medell påkostat“.⁷⁰

Denna skrivelse talar sitt tydliga språk: man kunde helt enkelt inte på grund av myndigheternas styvmoderliga inställning till musiken sköta sina åligganden - såväl i kyrkan som annorstädes - utan att ta hautboisterna till hjälp. Redan på våren detta år synes musikanterna ha uppvaktat guvernören över Skåne Carl Gustaf Rehnschiöld med en anhållan om att dels få sina privilegier bekräftade, dels att få bli befriade från kontraktet med militärmusikerna. Guvernörens svarsskrivelse togs nu upp till behandling på rådstugan den 21 aug. i samband med von Flijts eventuella association med stadsmusikanterna.⁷¹ Guvernören hade nämligen befriat stadsmusikanterna från kontraktet med hautboisterna. Han är dock skeptisk till att de verkligen skall kunna klara av alla spelningar själva: „Af hwad det med skalmeijblåsarne oprättade Contract angår, så föregifwe stadz Instrumentisterne sig willia wara fyra tillsammans[,] dock intet lærer kunna alt så wachta, helst när de på een dag af tjd blifwa fordrade här i staden och på landet, altså måste de i sådant fall förunna skalmeijblåsarne andra förtiensten och ingalunda gå dem förbij [...]“. Guvernören var således inte oinförstådd med problemet. Noteras kan här också att stadsmusikanterna ansåg en ensemble på fyra vara en lämplig storlek. Nu var man bara två.

De fyra hautboisterna - Petter Egardt, Jonas Brun, Hans Hindrich Klouse och Rasmus Cronlandh -⁷² kunde givetvis inte acceptera en sådan händelseutveckling. De vädjade till magistraten om att få bli bibehållna vid kontraktet. Icke minst deras tjänst i kyrkan framhålls och de anförde också ett drastiskt exempel på hur stor deras beredvillighet varit genom åren att bistå stadsmusikanterna: „men som de nu förskrifwit och antaget en främmande, der wij dock likwäl wid hans Kongl: Maytz Glorwyrdist i åminnelse begrafning [Karl XI, 1697] då Musicanten antoni [Stohlberg] war borta, giorde tjänst med dhem då dhe icke hade af nöden förskrifua någon [...]“⁷³

Militärmusikerna hade alltså varit en tacksam reserv att ta till vid speciella tillfällen. Icke desto mindre strävade stadsmusikanterna att bli kvitt dem. Nu hade alltså Christian Kock och Anton Stohlberg lyckats knyta till sig Johan David von Flijt. Nu gällde det att skaffa honom en fast årlig lön. Från magistratshåll ställde man sig avvisande. Man menade att det var musikanternas skyldighet att hålla musik med de resurser som redan ställts till förfogande.⁷⁴ Kock och Stohlberg beslöt därför att dela sin sammanlagda lön som uppgick till 70 dl smt i tre delar, härtill kom sedan de tillfälliga inkomsterna „accidentierna“ vid bröllop och andra gästabud. Var och en skulle därmed i fast lön få 23 1/3 dl smt, en påfallande låg avlöning. Därför skriver von Flijt till magistraten med förfrågan om icke denna kunde ge ett visst bidrag till hans lön. Magistraten lovade att undersöka möjligheten att löna von Flijt med kyrkans medel.⁷⁵ Från år 1703 fick han äntligen en viss summa (50 dl smt av prästskatten) eftersom han ansågs så skicklig och man därför inte ville undvara honom. Von Flijt stannade i Malmö fram till ca 1706.

Kontroverserna med militärmusikerna upphörde emellertid inte. Klagomålen från stadsmusikanternas sida är lika många som enahanda.⁷⁶

Alla stridigheter till trots tycks militärmusikerna i en icke obetydlig utsträckning ha anlitats av stadsmusikanterna. Särskilt efter det att Christian Kock avlidit (1704) och

Johan von Flijt lämnat staden. Anthon Ståhlberg stod nu ensam kvar som stadsmusikant. Först i feb. 1711 anhöll han om att få en av skallmeijblåsarna - Rasmus Cronland - förordnad som biträdande musikant „att upwachta på Orgelwäcket och i andra Conventer i staden, såsom han [Stolberg] nu gammal och siuk är“.⁷⁷ Magistraten tillät Stolberg att adjungera vem han ville bara sysslorna blev skötta på bästa sätt. Vid samma tillfälle påminde en av rådmännen om att även hautboisten Jonas Brun borde ihåggkommas. Vid en efterföljande rådstuga (15 mars) adjungerades även denne. De hade tydligen då redan i praktiken svarat för kyrkomusiken åren 1709, 1710 och 1711.⁷⁸

De båda blev sedan stadsmusikanter. De kom i sin tur att ta hjälp av i staden stationerade militärmusiker.

En ovanligare form av samarbete torde ha varit att en stadsmusikantgesäll tilläts ha tjänst även som militärmusiker. Så skedde emellertid i Malmö i början av 1700-talet.

Stadsmusikanten Jonas Brun lyckades då få sin styvson Nils Nilsson Malm placerad som hautboist vid överste Hastfers infanteriregemente på villkor som tillät Malm att även delta i stadsmusiken. Han skulle dessutom om regementet förflyttades från Malmö, få bli lösgjord från sitt militära kontrakt. Regementschefen bekräftade anställningen på följande sätt i januari 1712:

Effter som Stadz-Musicanten Jonas Bruhn, mig dess Styfsohn Nels Nelsson Malm till completerande af Hautboist Choret widh mitt regemente upplåtit; altså försäkras att bemelte Malm månatligen 6 Rdr silfmnt jemte den ordinarie servicen åthniuta skall, och när Regementet här ifrån Fästningen kommer att uppbyta, med behörigt pass försedt och där ifrån aldeles lösgifwen blifwa, skiönt han i Rullorna warder införd; Men skulle han i öfningen sig förbättra, så försäkras iag att han hwar månad något ansenligen för sin Person niuta skall; lämbnar ock emedlertijd Stadz-Musicanten Bruhn Frihet widh hwarjehanda tillfällen så å landet som i staden sig betiäna af sonen, allenast ingen besynnerlig Kongl. Maj:ts tjänst widh Regementet eftersatt och försummat blifwer

Malmö d. 3 Januari 1712

Otto Mag: Hastfer⁷⁹

Året därpå flyttades regementet från Malmö till Landskrona. Malm fick emellertid inte något avskedspass. Mot detta protesterade såväl Malm som Brun. I december 1713 inflöt en supplik från Malm till guvernören över Skåne och i januari 1714 beklagade sig Brun för magistraten, ett klagomål som vidarebefordrades till guvernören.⁸⁰ Brun hänvisar då till kontraktet som uprättats mellan honom och regementschefen i januari 1712. Han framhåller vidare att just magistraten hade anbefallt honom att av „stadens musikanter skaffa 4de mannen [till] chorets kompletterande här i kyrkan och sedan flitigt med musiken uppvakta, vartill vi nu för tiden ej kunna få någon annan än bemelte min son, som därtill kan bliva duktig anhålles om magistratens hjälp att få min son lös - som enligt 1686 års legohjonsstadga är förbunden att vara i min tjänst framför någon annans.

Ärendet överlämnades för avgörande till guvernören. Hur detta utföll har inte gått att utreda.

År 1729 måste samarbetet mellan stadsmusikanter och militärmusiker ha nått en sådan omfattning att ett särskilt kontrakt ånyo blev påkallat. Det lyder:

„Uti dhen Heliga Trefaldighets Namn hafwa undertecknade med hwarandra således öfwerens kommit och Contraherat,

Att jag Jonas Bruhn tillförordnat Stadz Musicant i Malmö tillförer och uthfäster till Hautboisterne härstädes den andehlförstiensten wid brölloper eller andra tillfällen, som hittintill wanligt varit, det måtte sig tilldraga antingen in eller uthom staden, så widt mina undfångne Privilegier sig sträcka kunna, skohlandes ingen annan mig till hielp wid Musicerandet förskrifwa, så länge Hautboisterne willia hädan efter som härtill i kyrkan och annor städes mig med oförtrutenhet bijträda.

Deremoth wij samtl. Hautboister oss tillförbinder att wara Stadz Musicanten Bruhn behielpelige icke allenast uti ordentelige kyrkio Musiqven, utan wid hwariehanda andra Conventer och upwachtningar, skohlandes han hafwa dess richtige andehlförstiensten, antingen han sielf tillstädes är eller frånwarande, undantagande hwad widh Melicen [militären] och det der förefallande förtjänas kan, hwaraf han ingen andehlförstiensten; detta alt som föreskrifwit finnes, skall oryggeligen å båda sijdor hållit warda och med egenhändige underskrifter

bekräftas. Malmö d. 22 December A:o 1729

Jonas Bruhn

[hautboisterne] Nils Malm Jacob Håål M. Hellmuth J. Staffani

Johan Adler G. Hellmuth“

Detta kontrakt tycks för stadsmusikanten ha inneburit en klar försämring då han inte längre fick förmånen att tjäna pengar genom spelningar för militär personal. För hautboisternas del innebar det fortsatt musicerande i kyrkan tillsammans med stadsmusikanten. Frågan är om detta skedde utan särskild pekuniär ersättning för deras del?

Kontraktet ägde giltighet ännu år 1741, åtminstone ansåg Jonas Brun detta. Då inlevererade Brun en besvärsskrift gällande „samtel. här i staden warande Houtboisterne, att de icke meddella honom den dehlförstiensten igenem Musiqve; som honom enligt bifogat Contract bör.“⁸¹ Magistraten beslöt att inhämta hautboisten Gottfried Hellmuths, som tillika var organist i den tyska församlingskyrkan, förklaring. Detta gav upphov till en omfattande skriftväxling med beskyllningar och motbeskyllningar. Här belyses med all önskvärd tydlighet hur militärmusikerna bistår stadsmusikanterna i (den svenska) kyrkan. Så skriver Hellmuth att „iag war högtidsdag går ifrån mit orgel i Tyska Kyrckian och Conjurerar mig mina Kamerater [de andra militärmusikerna] uti svenska Kyrkian [...] och wij har ju intet derföre, och der emot har han i monga åhr dels för ålder skull inte kunnat brukas“. Brun menade att de borde dela lika vid gästbudsspelningar, alla medverkande skulle få samma summa, men Hellmuth fann det mest rättvist att Brun enbart fick hälften av vad hautboisterna fick.

Detta påminner tydligt om innehålllet i det tidigare återgivna kontraktet från 1696. Hellmuth kan inte förstå annat än att Magistraten prövar det skäligt „att han Brun omöj. kan få taga lika dehl när något förefaller som Gudh hellre i dessa tjder är ganska ringa, med mig eller mina kamerater, wilka strapicera både skor och kläder samt hålla Instrumenter, strengar och Skaffa Musicalier, som alt kåsta os stora penningar emellan

år och dag, och han deremot har inttet bry sig med eller at våga på, har derjemte utan sin Löön altjd utaf alla lijk wijsd swenska forsamlingen en wiss genant, han och intet strengt hushål allenast sielf treddie, i det stellet iag och mina kamerater sitter 7 til 8 personer i denna dyra tijden och wi har mycket mindre lön än han“. Han menade vidare att kontraktet inte längre var giltigt. I sitt gensvar hävdade Brun att kontraktet visst ägde giltighet, vilket det rimligen också bör ha gjort. Intet i ärendets behandling påvisar att detta vid något tillfälle annullerats.

Sin omfattande skrivelse, i vilken han bemöter Hellmuths kritik, avslutar stadsmusikanten Brun med en passus som trots alla omständigheter ger eftertryck åt hans status som stadsmusikant: „För öfrigit förbehåller iag mig wid förra Herrar Generaler och Gouverneurers nådigste gifne relationer, att iag ännu wid min ålderdomb måtte erkännas för StadsMusicant, utan någon annans praejudice. Och derjemte tackar Hr Hellmuth samt de andra Hautboisterne, hwilcka uti min frånwaro under ålderdombs swaghet sielfwa på brölloper och andra ställen förrätta Musiqven, dock med det fasta och lijka förbehåld, att iag hwarken ifrån sådana förrättningar förnekas infinna mig [...] icke heller i min frånwaro min andehl proportionelt sätt förminskas, om der så plickteligen skier, då försäkrar jag med nöjsamt sinne intet något påtal af mig hädanefter giöras.“

Jonas Brun lyckades tydligen övertyga magistraten om att det var han som hade rätten på sin sida. Något egentligt domstolsutslag meddelades inte i ärendet. G. Hellmuth och hautboisterna fick antagligen ett informellt besked om att det var Brun som hade rätten på sin sida och att det därför inte fanns anledning att driva saken vidare.

Mot bakgrund av den händelseutveckling som ovan tecknats, kan man med fog anta att militärmusikerna redan i de tidigaste kontrakten från slutet av 1600-talet, förbundit sig att medverka vid musicerandet i kyrkan utan särskild pekuniär ersättning. Som belöning fick de i stället förmånliga villkor i samband med gästbudsspelningarna.

Man kan så långt konstatera att militärmusikerna i Malmö varit en viktig förutsättning för stadsmusiken i Malmö allt sedan slutet av 1600-talet. Stadsmusikantens geografiskt vidsträckta privilegier, det omfattande musikbehovet i kyrkan (både vid gudstjänster och vid tornblåsningen) krävde större musikanterresurser än vad landsändans största och förmögnaste stad egentligen förmådde bekosta. Man kan förmoda att det förmögna borgerskapet i Malmö inte var nöjda med att en enda stadsmusikant „upwaktade wed orgorne“, utan ville höra en större och fulltonigare ensemble. Samtidigt drog man sig för att betala för en sådan ensemble. Här fanns ju hautboisterna att tillgå, som dessutom spelade gratis, enbart de fick medverka vid brölloppspelningar och dela förtjänsten med stadsmusikanterna, en utgift som inte drabbade borgerskapet.

Samtidigt blev stadsmusikanterna beroende av militärmusikerna, därför att utan deras hjälp skulle de inte kunna dra nytta av de omfattande landsbygdsprivilegierna, inte spela vid bröllop och övriga kalas och gästbud inne i staden, ej heller kunna sköta kyrkotjänsten. På det viset hamnade stadsmusikanterna delvis i militärmusikernas våld, och det är sannolikt på grund av detta som hautboisterna kunde skriva så pass fördelaktiga kontrakt som man gjorde. I annat fall skulle stadsmusikanterna riskera att hela deras ämbete ifrågasattes, att deras privilegier (särskilt på landsbygden) upphävdes. Allmänheten skulle vända sig ifrån dem och i mycket större utsträckning engagera „fuskare“, militärmusiker eller ej.

Här inställer sig frågan: varför sökte inte stadsmusikanterna göra sig oberoende av militärmusikerna genom att själva hålla gesäller och lärlingar och därmed inom ämbetet bygga upp en nödig kader av musiker? Kontraktet från 1729 innebar ju dessutom en försämring för stadsmusikanterna, då de inte längre fick betalt om de medverkade vid spelningar för militärt manskap. Svaret är säkerligen att de inkomster som krävdes för att vara självständig var allt för konjunkturberoende. Gesäller och lärlingar skulle starkt belasta stadsmusikantens hushåll, särskilt under de perioder som bröllops- och gästbudsspelningar var få eller dåligt betalda. Sådana perioder inträdde bitvis beroende på krig, rustningar, inkvarteringar, epidemier, missväxt, sorgeshögtider etc. Det skulle aldrig gå, med den njugga inställning som borgerskapet hade till musikens underhåll, att kontinuerligt bygga upp och underhålla ett tillräckligt stort och dynamiskt stadsmusikantämbete på de premisserna. Ett samarbete - en allians - med militärmusikerna blev mer realistiskt, på gott och ont.

•

Systemet med privilegierade musikanter var visserligen statiskt och i viss mån konserverande, men ingalunda så låst som man i förstone kan få intryck av genom fullmakter och andra privilegieutfästelser. Handlingar av den typen måste bedömas med en stor källkritisk noggrannhet. I offentliga performativa handlingar av det här slaget upprepas ofta speciella formuleringar gång på gång, årtionde efter årtionde, medan den praktiska verkligheten ständigt skiftar. I de fall där nya formuleringar och nya bestämmelser tillkommer, kan dessa inte sällan ses som en bekräftelse på förändringar som redan har inträffat, snarare än som helt nya bestämmelse som hädanefter skall tillämpas.

Samtliga stadsmusikanter som anförts i denna framställning, hade ett *privilegium exclusivum*. Men mycket få av dem kunde utnyttja detta till dess yttersta konsekvens. Tvärtom tvingades de ständigt att anpassa sig till den verklighet som rådde och hela tiden vårda sina relationer till andra musikergrupper, till myndigheterna och till allmänheten.

Så kunde stadsmusikanterna, som sedan länge haft privilegium även på landsbygden, inte *utestänga* de under 1700-talets första hälft allt oftare uppträdande häradsspelmännen, vilka hade utsetts på förslag av landsbygdsbefolkningen självt. Protesterna hade då antagligen blivit så stora att man kunde riskera att hela privilegiesystemet ifrågasattes. Istället gjorde man en medveten arbetsfördelning som innebar att stadsmusikanterna spelade för landsbygdens ståndspersoner och häradsspelmännen för allmogebefolkningen. Vissa stadsmusikanter kunde dock *utvidga* sitt privilegium genom att också lyckas bli förordnad som häradsspelman. I fråga om *allianser* kan konstateras att sådana sällan ingicks med någon större entusiasm. Tvärtom framkallades dessa oftast av tvånget att tillgodose myndigheternas önskemål och för att gentemot den allmänna opinionen kunna försvara privilegiesystemets bibehållande.

För att vinna kunskap av det musiksystem som rådde under 1600- och 1700-talet räcker det därför inte att kartlägga systemets egna inneboende struktur (monopolet), utan man måste i källorna försöka utröna hur samtiden tolkade och hanterade detta system. Först då kan man beskriva den inneboende dynamik som trots allt privilegiesystemet innehöll.

Förutsättningarna för denna dynamik låg mycket i den tidens musikerutbildning. Man specialiserade sig inte på ett enda eller ett fåtal instrument, utan behärskade ett helt spektra av olika instrument (trä- och bleckblås, sträng- och klaverinstrument). Som ovan visats kunde en stadsmusikant bli organist och vice versa. Många militärmusiker hade fått sin grundläggande utbildning hos någon stadsmusikant, sedan inlett en militär karriär, för att därefter beträda något stadsmusikantämbete. Stadsmusikanter drog sig inte för att bli häradsspelmän på landsbygden etc. Och de kunde också såsom visats i denna framställning samarbeta med varandra. Rörligheten mellan olika musikergrupper var stor. Det samma gäller för den geografiska rörligheten. Många av stadsmusikanterna i Malmö kom närmast från Tyskland, för att kanske tidigare ha vistats på annat håll i Östersjöområdet.

Denna rörlighet möjliggjordes av att man - oavsett om man var stadsmusikant eller militärmusiker etc., på ena eller andra sidan östersjön - spelade man i stort sett samma typer av repertoarer vid samma typer av institutioner (rådhus, kyrkor, privata gästabud etc.).

Vid sidan av det förhållandevis statiska privilegiesystemet som sådant fanns således också en påfallande mobilitet av olika slag inom musikeryrket. Denna mobilitet kan - vid sidan av privilegiesystemet - sägas vara en andra strukturbestämmande faktor för 1600- och 1700-talets musikliv. Genom att studera och interpretera samspelet mellan dessa två grundläggande strukturer - det statiska och det rörliga - kan man vinna vidare insikt i 1600- och 1700-talets musikorganisation i Östersjöområdet.

Noter

- 1 H.W. Schwab 1982, *Die Anfänge des weltlichen Berufsmusikertums in der mittelalterlichen Stadt*, s. 59ff. Från de yttre tecknen på sin profession (klädedräkt m.m.) strävade stadsmusikanterna dock så småningom bort, se H.W. Schwab 1971, *Zur sozialen Stellung des Stadtmusikanten*, passim (*Der Sozialstatus des Berufsmusikers vom 17. bis 19. Jahrhundert*, hrsg. W. Salmen, s. 9-25.)
- 2 Malmö stadsarkiv (MSA), *Malmö magistrat*, EIIa:3. B-serien. Kontrakt upprättat 1574 mellan Malmö stad och de två „Stadzens Spiilmend“ Christoffer Osvalt och Hans Akenstedt.
- 3 Se C.-A. Moberg 1957, *Drag i Östersjöområdet musikliv på Buxtehudes tid* (Svensk Tidskrift för Musikkforskning 39, s.15-88) samt där anförd litteratur. Här till H.W. Schwab 1989, *Zur Struktur der „Musikkultur des Ostseeraumes“ des 17. Jahrhunderts* (*Economy and Culture in the Baltic 1650-1700. Papers of the VIIIth Visby Symposium*, s. 141-160).
- 4 En principiellt mycket viktig framställning om privilegiesystemets betydelse för och inverkan på musiksamhället och musikkulturen i stort ger H.W. Schwab 1976 i artikeln *Musikkultur und Privilegssystem*, passim (*Kieler Blätter zur Volkskunde VIII*, s. 21-39).
- 5 Se t.ex. Sybille Rewentlow & Ole Kongsted 1980, *„Deutsche Mode“ auf Fünen. Aspekte der Musikkultur des dänischen Adels im 18. Jahrhundert* (*Staatsdienst und Menschlichkeit. Studien zur Adelskultur des späten 18. Jahrhunderts in Schleswig-Holstein und Dänemark*. Herausg: C. Degn und D. Lohmeier, s. 211-249.)
- 6 D. Altenburg 1973, *Untersuchungen zur Geschichte der Trompete im Zeitalter der Clarinblas-kunst (1500-1800)*, s. 38ff.
- 7 Om utbildning i anslutning till stadsmusikantämbetet se G. Andersson 1990, *Mästare-gesäll-lärling. Stadsmusikanten som musikpedagog*, passim (*Den gemensamma tonen*, red. H. Apajalathi, s. 4-20).
- 8 Se S. Selander (red.) 1989, *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap*, 1989, passim.
- 9 S. Selander 1989, *Förvetenskapligande av yrken och profesjonaliseringsstrategier* (*Kampen om yrkesutövning... s. 111-123*).
- 10 Om stadsmusikantväsendet i Skånelandskapen se G. Andersson 1990/91, *Stadsmusikanter i Skåneland under 1600- och 1700-talet* (*Ale. Historisk tidskrift för Skåneland*, nr 4:1990, nr. 1:1991).
- 11 Se G. Andersson 1989, *Stadsmusikantens läns- och häradsprivilegier i Skåneland*, passim (*Musiikki 1-4. Föredrag från Nordiska musikforskarkongressen 1988*, s. 228-243).
- 12 G. Andersson 1989, *op.cit.*, s. 235ff.
- 13 G. Andersson 1989, *op.cit.*, skrivelsen 1701 återges på s. 233.
- 14 Landsarkivet i Lund (LLA), *Kristianstads stadsarkiv*, magistraten, Fl:a:118, Exhib.dat. 1720:10/9
- 15 Ett sådant exempel kan anföras från Karlshamn i Blekinge, där stadsmusikanten Daniel Andersson dels sökte sedvanliga privilegier inom staden, dels i två närliggande häradar. Att de förra beviljades hade landshövdingen intet att invända mot, „men att Prästerskapet och andra Ståndzpersoner å Landet skall vara förbudna, att wid bröllop eller andra sammankomster ingen annan än mehrbemte Stadz Musicant bruka, finner iag mig inte kunna förordna, förr än gifwes närmare efterrättelse om det som [...] härutinnan skall vara resolverat“ (G. Andersson 1988, *Stadsmusikanterna i Karlshamn under 1600- och 1700-talet*, s. 12f.).

- 16 Härtill Anne-Marie Fällström 1976, *Lokal och central förvaltning i Sverige omkring 1750*, s. 222 (*Från medeltid till välfärdssamhälle*. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, s. 221-234).
- 17 LLA, *Kristianstads stadsarkiv*, BI:25, 1735:30/4
- 18 Vid den tidpunkten hade i Kristianstads län häradsspelmän förordnats i Norra Åsbo härad (1732)
- 19 LLA, *Västra Göinge häradsrätt*, FIa:86, skriv. dat. 1735:6/5
- 20 LLA, *Västra Göinge häradsrätt*, FIa:86, skriv. dat. 1735:6/5
- 21 LLA, *Västra Göinge häradsrätt*, AIa:41; *Gärds häradsrätt*, AIa:29; *Villands häradsrätt*, AIa:27; *Östra Göinge häradsrätt*, AIa:42
- 22 LLA, *Kristianstads stadsarkiv*, magistraten, FIa:138, s. 1194
- 23 Ibid., AIa:41, 1739:20/8
- 24 LLA, *Kristianstads läns landskansli*, DI:40
- 25 Ibid., AII:17, s.243
- 26 Ibid., AII:18, s.112
- 27 Ibid., AII:13, s.402
- 28 LLA, *Västra Göinge häradsrätt*, AIa:48, 1745:20/2. I vol. FIa:100 finns en rekommendations-skrivelse från berörda sockenmän.
- 29 Ibid., AIa:52, Vinterting § 82
- 30 Ibid., AIa:52, Sommarting § 52-54
- 31 LLA, *Lunds domkapitel*, fullmakt på domkyrkomusikantsysslan utfärdad 1734:17/3; fullmakt på stadsmusikantbefattningen enl. landshövdingens resolution 1735:11/8, Malmöhus läns landskansli, AIIa:2.
- 32 LLA, *Malmöhus läns landskansli*, DIa:67; supplikerna förkomna men är upptagna i volymens register
- 33 Ibid., AIIa:2, 1735:7/4
- 34 Samtliga handlingar i detta ärende återfinns i *Malmöhus läns landskansli*, DIa:184
- 35 Se vidare G. Andersson 1989, *op.cit.*, s.239ff.
- 36 A. Edler 1982, *Der nordelbische Organist, passim*.
- 37 C. Thrane 1908, *Fra Hofviolonernes tid*, s. 60ff.
- 38 N. Schiörning 1977, *Musikkens historie i Danmark*, bd. 1, s. 284.
- 39 Det är ännu inte klarlagt hur det förhöll sig i städer som inte hade någon stadsmusikant, t.ex. Skanör, Falsterbo, Simrishamn, Trelleborg. (Här gällde antagligen landsbygdsprivilegierna).
- 40 Annorlunda kunde det förhålla sig i städerna norr om Skånelandskapen, där det inte var ovanligt att organisterna i sina tjänstevillkor kunde räkna med gästbudsprivilegier, se G. Andersson 1986, *Projektrapport: Stadsmusikantväsendet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (Svensk Tidskrift för Musikforskning 68, s. 101-107).
- 41 MSA, *Malmö rådhusrätt*, AIa:45, 1667:25/7
- 42 MSA, *Malmö rådhusrätt*, AIa:76, 1714:8/9.
- 43 MSA, *Malmö rådhusrätt*, FIa:78, skrivelsen dat. 1728:16/2; exhib.dat. 1728:17/6.
- 44 Amalie Arnheim 1911, *Aus dem Bremer Musikleben im 17. Jahrhundert*, s. 403
- 45 Göta Hovrätts arkiv, *Halmstad, renoverade bytingsprotokoll*, 1672:29/2, 7/3, 20/3.
- 46 LLA, *Helsingborgs stadsarkiv*, magistraten, AI:4, 1701:19/8
- 47 LLA, *Skånska guvernementskansliet*, D IIIId:10, 1701:18/9
- 48 LLA, *Kristianstads stadsarkiv*, AIa:24, 1720:10/9.

- 49 *Ibid.*, 1722:23/6, 25/6, 27/6.
- 50 LLA, *Kristianstads stadsarkiv*, magistraten, AIa:25, 1723:4/9, 18/9. I protokollet är noterat att handlingarna i ärendet återställdes till berörda parter. Det är därför obekant vad musikanterna konkret var missnöjda med, mer än att det rörde sig om tvistigheter angående delningen av förtjänsterna.
- 51 Rdb 1730:2/10.
- 52 LLA, *Ystads stadsarkiv*, magistraten, AIa:18, 1724:29/1
- 53 Magistraten, innel. handl. FI:43
- 54 Magistraten, AIa:19, 1725:4/9.
- 55 LLA, *Helsingborgs stadsarkiv*, magistraten, AI:42, 1740:18/11.
- 56 LLA, *Helsingborgs stadsarkiv*, magistraten, AI:43, 1741:25/7 (politiemål)
- 57 N.E. Lovén 1909, *Landskrona under svenska tiden*, 3, s.159
- 58 LLA, *Karlshamns stadsarkiv*, magistraten, AIa:38,1741.
- 59 T. Norlind 1937, *Abraham Abrahamssons Hülphers och frihetstidens musikliv*, s.44 (*Svensk Tidskrift för Musikforskning* 19 s. 16-64).
- 60 LLA, *Skånska generalguvernementskansliet*, DIVc:17
- 61 MSA, *Malmö rådhusrätt*, AIaa:56, 1693:30/10; här till LLA, *Skånska generalguvernementskansliet*, DIIM:30, 1693:5/11, skrivelse från stadsmusikanten Christian Kock ang. musikförbudet.
- 62 MSA, *Malmö magistrat*, BIa:9, 1695:29/4
- 63 MSA, *Malmö rådhusrätt*, innel. handl. 1703:4/5. Drygt ett år senare, 1696:4/5, sammanställde generalguvernören en liknande skrivelse efter klagomål från stadsmusikanterna (*Ibid.*).
- 64 MSA, *Malmö rådhusrätt*, AIaa:56, 1695:8/6
- 65 B. Alander 1942, *Stadsmusiken i Malmö under 1600- och 1700-talen*, s.41 (*Malmö Fornminnesförenings Årsskrift*, s. 7-48.)
- 66 MSA, *Malmö rådhusrätt*, Kopia av kontraktet i innel. handl. FIaa:28, exhib.dat. 1699:26/8.
- 67 MSA, *A.U. Isbergs samling*, C X, opubl. manuskript
- 68 Stohlbergs fullmakt är utfärdad 1689:8/5 (MSA, *magistraten i Malmö*, BIa:8)
- 69 MSA, *Malmö rådhusrätt*, FIa:11, 1690:18 aug.
- 70 MSA, FIa:28, 1699:16/8
- 71 MSA, *Ibid.*, skrivelsen dat. 1699:29/5
- 72 Brun och Cronlandh blev sedermera stadsmusikanter.
- 73 MSA, *Ibid.*, skrivelsen dat. 1699:21/8
- 74 MSA, *Rådhusrättens dombok* 1699:21/8
- 75 MSA, *Rådhusrättens dombok* 1699:26/8; von Flijts skrivelse i FIa:28, dat. 1699:26/8.
- 76 MSA, *Rådhusrättens dombok* 1703:28/2;16/3;6/4,15/5;23/9; 1707:11/5.
- 77 MSA, *Rådhusrättens dombok* 1711:25/2
- 78 MSA, *Rådhusrättens dombok* 1712:28/2
- 79 LLA, *Skånska Guvernementskansliet*, DIVc:29, kopia.
- 80 LLA, *Skånska Guvernementskansliet*, DIVc:29, samt skrivelser i MSA, A.U. Isbergs excerpt-samling.
- 81 MSA, *Rådhusrättens dombok*, AIa:102, 1741:3/6. Samtliga handlingar, inkl. det återgivna kontraktet, i detta ärende i innel. handl. FIaa:106.

Zusammenfassung

Man kann mit Recht behaupten, daß das privilegierte Musiksystem, d.h. das Recht der Vergabe der Musikaufwartung an dafür privilegierte Musikanten - an Stadtmusikanten, Organisten, an Amtsmusikanten, die schwedischen „häradspeelmän“ etc. - einer der systembedingenden Faktoren war, der die musikalische Landschaft und Gesellschaft Nord-europas - oder wenn man so will des Ostseeraums - im 17. und 18. Jahrhundert geprägt hat.

Der Berufsstand eines Musikers hatte zu dieser Zeit im großen und ganzen folgende Merkmale aufzuweisen:

- * der Beruf hatte eine geschlossene, zunftmäßige Ausbildung, die auf dem Verhältnis Meister-Lehrling basierte und sich über einen mehrjährigen Zeitraum erstreckte;
- * er wurde im Rahmen einer besonderen Anstellung oder eines Amtes bzw. einer Bestallung ausgeübt;
- * Die Berufsausübung war innerhalb der Gesellschaft durch die Zusicherung von Privilegien geregelt;
- * die Bürger mußten diese Musikanten heranziehen, wenn immer Musik gebraucht werden sollte; es entstand somit eine Art von Kundenbeziehung.

In der Absicht, bestimmte Handlungsmuster und Bestrebungen innerhalb der privilegierten Musikerschaft offenzulegen und zu interpretieren, wird hier als methodologischer Ausgangspunkt eine sozialpsychologische Sichtweise vorgenommen. In der besonders in der Soziologie betriebenen „Professionalisierungsforschung“ spricht man von besonderen *Professionsstrategien* verschiedener Gruppen und Individuen, insofern es darum geht, die Identität und die besonderen Kenntnisse des jeweiligen Berufes („Berufsgeheimnisse“) zu schützen, um solchermassen die Kontrolle über die Berufsausübung aufrechtzuerhalten.

Eine derartige, durchaus wohlbekannte Strategie stellt die *Ausschlußstrategie* dar, derzufolge man eine Art Monopolsituation zu erreichen sucht und damit andere vom eigenen beruflichen Terrain ausschließt. Es ist in bezug auf die Tätigkeit des Stadtmusikanten unmittelbar einleuchtend, daß die sog. Ausschlußstrategie aufgrund der Monopolstellung der Stadtmusikanten - die ja explizit eine Ausschluß anderer Musikergruppen zum Ziel hat - eine ganz zentrale Bedeutung inne hatte. Im großen und ganzen ist in fast jeder Darstellung über Stadtmusikanten von derartigen Vorfällen die Rede, die in der Regel letztendlich von Gerichten entschieden wurden. Weniger erforscht ist jedoch eine Variante dieser Ausschlußstrategie, die darin bestand, ein bereits errungenes Monopol in bezug sowohl auf die beruflichen Aufgaben als auch auf den regionalen Spielbereich auf Kosten anderer Musikergruppen auszuweiten. Hierfür wird die Bezeichnung *Ausweitungstrategie* vorgeschlagen. Indem man untersucht, ob und auf welche Weise privilegierte Musikanten diese Strategie verfolgten, kann man den Begriff der Ausschlußstrategie nuancenreicher verwenden und sogar ausweiten.

Weniger bekannt ist die sog. *Bündnisstrategie*, die darin besteht, daß eine Berufsgruppe während einer kürzeren Periode ein Bündnis oder eine Zusammenarbeit mit einer anderen eingehen kann, bis sie ihrerseits die Kraft gewonnen hat, ein eigenes Revier abzustecken. Man kann auch sagen, daß die Bündnisstrategie eine Art der Konfliktreduzierung und Mobilisierung von auf Ausgleich bedachten Mitteln darstellt.

Folgenden Fragen stellen sich: Existierten auch Formen des Zusammenwirkens oder der Zusammenarbeit zwischen verschiedenen Musikergruppen? Was war in diesem Fall der Ausgangsgrund und der Zweck eines solchen Zusammenwirkens, und was bedeutete dies für die Ausformung des Privilegsystems? Kann man generell diese Handlungsmuster - Ausschluß wie Zusammenwirken - als Ausdruck besonderer und bewußter Professionsstrategien betrachten?

Zur Beantwortung dieser Fragen habe ich mich für die Untersuchung der Beziehungen der Stadtmusikanten zu den „härädsspelmän“, Organisten und Militärmusikern in der Landschaft Schonen vornehmlich während des 18. Jahrhunderts entschieden. Dabei lag folgende Zweiteilung zugrunde:

- 1) *Ausschluß und Ausweitung*: Verhältnis Stadtmusikant-„härädsspelman“;
- 2) *Bündnisstrategie*: Verhältnis Stadtmusikant-Organist und Stadtmusikant-Militär-musiker.

Das Erkenntnisinteresse, das mit dieser schematischen Einteilung bezweckt wird, besteht schlicht darin, die verschiedenen Strategien so weit wie möglich zu veranschaulichen. Dies bedeutet in der Praxis nicht, daß man innerhalb oder gegenüber bestimmten Gruppe immer nur eine einzige Strategie verfolgt hat; solche Operationsweisen konnte gleichzeitig in verschiedenen Kombinationen zum Einsatz gelangen. Ausgangspunkt ist hierbei stets der Stadtmusikant und dessen berufliche Situation. Aber auch andere Typen von privilegierten Musikern dürften gleichgerichtete Strategien verfolgt haben.

Sämtliche in dieser Darstellung behandelten Stadtmusikanten besaßen ein sog. *privilegium exclusivum*. Nur wenige von ihnen konnten dieses jedoch bis zur letzten Konsequenz ausnützen. Ganz im Gegenteil waren sie ständig bezwungen, sich an die bestehenden Verhältnisse anzupassen und die ganze Zeit über ihre Beziehungen zu anderen Musikergruppen, den Behörden und der Öffentlichkeit zu pflegen.

So konnten die Stadtmusikanten, die seit langem auch auf dem flachen Lande ein Privileg besaßen, die in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts immer häufiger auftretenden „härädsspelmän“ nicht von der Musikaufwartung *ausschließen*. Letztere waren aufgrund von Vorschlägen aus der Landbevölkerung selbst ernannt worden. Die Proteste wären in diesem Fall vermutlich so heftig geworden, daß ein Infragestellen des gesamten Privilegsystems risikiert worden wäre. Stattdessen praktizierte man eine bewußte Arbeitsteilung, die darin bestand, daß die Stadtmusikanten für die ländlichen Standespersonen und die „härädsspelmän“ für die bäuerliche Bevölkerung aufspielten. Einzelne Stadtmusikanten konnten jedoch ihr Privileg *ausweiten*, insofern es ihnen gelang, zu „Bezirksspielleuten“ ernannt zu werden. In bezug auf *Bündnisse* kann festgehalten werden, daß diese selten mit größerer Begeisterung eingegangen wurden. Ganz im Gegenteil wurden solche meistens durch Zwang hervorgerufen, da man sich den Wünschen der Obrigkeit beugen und gegenüber der Öffentlichkeit die Beibehaltung des Privilegsystems verteidigen mußte.

Das Ordnungswesen mit privilegierten Musikanten war zwar statisch und in gewisser Hinsicht systemerhaltend, keineswegs jedoch in sich so geschlossen, wie man aufgrund von Vollmachten und anderen Festschreibungen von Privilegien auf den ersten Blick den Eindruck bekommen könnte. Oft werden bestimmte Formulierungen Jahrzehnt für Jahrzehnt immer wieder wiederholt, während sich die Wirklichkeit ständig verändert. In je-

nen Fällen, in den neue Formulierungen und neue Bestimmungen hinzukommen, können diese nicht selten eher als Bekräftigung von Veränderungen betrachtet werden, die bereits eingetroffen waren, denn als neue Bestimmungen, die zukünftig anzuwenden wären.

Um nähere Kenntnisse über das Musiksystem zu gewinnen, das im 17. und 18. Jahrhundert herrschte, reicht es deshalb nicht, die dem System innewohnende Struktur (nämlich das Monopol) allein darzustellen. Man muß vielmehr versuchen, aus den Quellen zu erschließen, wie die Zeitgenossen dieses System interpretierten und wie sie mit ihm umgegangen sind. Erst dann kann man die innewohnende Dynamik beschreiben, die das Privilegssystem trotz allem besaß.

Die Voraussetzungen für diese Dynamik lagen in hohem Maße in der Musikausbildung jener Zeit. Man spezialisierte sich nicht auf ein einzelnes oder auf einige wenige Instrumente, sondern beherrschte ein ganzes Aufgebot verschiedenen Instrumente (Holz- und Blechblasinstrumente, Saiten- und Klaviaturinstrumente). In dem vorliegenden Artikel wird an Beispielen belegt, daß die Mobilität zwischen verschiedenen Musikergruppen hoch war. Das gleiche gilt für die regionale Mobilität. Viele der Malmöer Stadtmusikanten waren beispielsweise zuvor in Deutschland und noch früher vielleicht an anderen Orten im Ostseeraum tätig gewesen.

Diese Mobilität wurde dadurch ermöglicht, daß man - und zwar unabhängig davon, ob man Stadtmusikant, Organist oder Militärmusiker diesseits oder jenseits der Ostsee war - im großen und ganzen die gleiche Art von Repertoire an vergleichbaren Institutionen (Rathäuser, Kirchen, Privathäuser etc.) zu Gehör brachte.

Neben dem verhältnismäßig statischen Privilegssystem als solchem existierte also bei dem Musikerberuf eine auffällige Mobilität unterschiedlichster Art. Man kann gewiß behaupten, daß diese Mobilität - parallel zu dem Privilegssystem - ein zweiter strukturbildender Faktor des Musiklebens im 17. und 18. Jahrhundert gewesen ist. Durch die Untersuchung und Interpretation des Zusammenwirkens dieser beiden grundlegenden Strukturen - des Statischen sowohl wie des Mobilen - kann man einen tieferen Einblick in die Musikorganisation des Ostseeraums während des 17. und 18. Jahrhunderts gewinnen.